

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ. (Конституції, конституційні акти, конституційні проекти)

Державно-конституційні акти доби Гетьманщини (середина XVII- початок XVIII століття).

1. Зборівський договір (1649 р.).....	1
2. Білоцерківський договір (1651 р.)	2
3. «Березневі статті» (1654 р.)	3
4. Гадяцький трактат (1658 р.)	8
5. «Переяславські статті» Ю.Хмельницького (1659 р.).....	12
6. «Батуринські статті» І.Брюховецького (1664 р.).....	14
7. «Московські статті» І.Брюховецького (1665 р.)	15
8. «Глухівські статті» Д.Многогрішного (1669 р.)	17
9. «Конотопські статті» І. Самойловича (1672 р.)	20
10. «Коломацькі статті» І.Мазепи (1687 р.)	26
11. «Конституція» П.Орлика. Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького.....	43

Зборівський договір (18 серпня 1649 р.)

ДЕКЛЯРАЦІЯ ЛАСКИ КОРОЛЯ Й. МИЛ. ДАНА НА ПУНКТИ ПРОШЕННЯ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО

1. Військо своє Запорозьке заховує король й. мил. при всіх давніх вільностях, згідно з давніми привилеями, і на те привилей свій видає разом із сим.

2. Що до числа війська, бажаючи вдоволити прошення своїх підданих і заохотити їх до служби собі і Річі-Посполитій, дозволяє король й. мил. мати війська Запорозького сорок тисяч, а спорядженне реєстру повіряє гетьманови війська свого Запорозького, з тим щоб до реєстру вписувано козаків вважаючи на достойність, — хто був до того здатний, в маєтностях шляхетських як і в маєтностях королівських, з таким означінням міст: почавши від Дніпра з сеї сторони в Димері, Горностайполі, Коростишові, Паволочи, Погребищах, Прилуці, Винниці, Браславі, а з Браслава до Ямполья к Дністрови, а від Дністра до Дніпра розуміється, мають приймати ся до реєстру козацького, а з другої сторони Дністра в Острі, Чернигові, Ромні, Ніжині — аж до московської границі й Дніпра. А що до дальших міст й. корол. мил. і шляхетських, по-за означеним в сих пунктах виміром, — то в них не мають бути козаки, одначе тому, хто схоче бути в козацтві, і буде прийнятий до реєстру, вільно звідти вийти з усім майном на Україну без усякого

панського гамовання. А се спорядженне реєстру гетьманом війська Запорозького має бути відправлене що найдалше до нового року свята руського, таким порядком: гетьман війська Запорозького має зладити поіменний реєстр всіх вписаних в козацтво за підписом руки своєї й печатю військовою, а то для того, щоб ті що в козацтві — зіставали ся при вільностях козацьких, а всі иньші аби підлягали замкам й. кор. милости, а в маєтностях шляхетських — панам своїм.

3. Чигирин місто, так як єсть в своїх границях, при булаві війська Запорозького має бути завсіди, і теперішньому старшому війська Запорозького уродженому Богданови Хмельницькому надає король й. мил., роблячи його вірним слугою своїм і Річи-Посполитої.

4. Що діяло ся підчас теперішнього замішання за допустом Божим, все то має бути в забутю, і жаден пан не має чинити пімсти й карання.

5. Шляхті релігії грецької як і римської, хто яким будь способом пробував при війську Запорозьким, король й. мил. вибачає те все й проступок їх покриває, і коли під ким небудь випрошено що небудь з маєтностей дідичних або ленних або котрого інфамовано, — з огляду що все те діяло ся в нинішнім замішанню, має бути скасоване сеймовою конституцією.

6. Коронне військо в тих містах, де будуть козаки з реєстрового спорядження, становищ своїх не має мати.

7. Жида державцями, арендарями ані мешканцями не мають бути в містах українних, де козаки мають полки свої.

8. Що до знесення унії в короні Польській і в. кн. Литовським, також що до цілости дібр церковних і приналежних до них фундацій, які здавна були, і всіх прав церковних, — так як на найближшій соймі буде з отцем митрополитом Київським і з духовенством обговорене і ухвалене, щоб на жаданне отця митрополита і всього духовенства все було позволене², й. корол. милость готов дотримати, — аби кождей тишився з прав і вільностей своїх, і місце в сенаті митрополитови київському й. кор. мил. позволяє мати.

9. Дігнітарства, уряди всякі в воєводстві Київським, Браславським, Чернігівським й. кор. мил. обіщює роздавати обивателям стану шляхетського грецької релігії згідно з давніми правами.

10. В місті Києві, тому що там єсть упривилейовані школи руські, отці єзуїти не мають бути фундовані там і по иньших містах українних, але де инде перенесені. Школи ж всі иньші, що там існують від давніх часів, мають бути ціло заховані.

11. Горілкою козаки не мають шинкувати, крім того що зроблять над свою потребу — се вільно їм буде продавати гуртом. Шинкування ж меду, пива й иньше має бути по звичаю.

Пункти сі мають бути затверджені на сеймі, а тепер всім непам'ять, — згода й любов мають бути заховані між обивателями українними й військом короля й. мил. й Річи-Посполитої Запорозьким.

Історія української Конституції. / Упорядники Слюсаренко А., Томенко В. – К.: Видавництво «Право», 1997. – С.13-15.

Білоцерківський договір (18 вересня 1651 р.)

(Витяги)

Через те що Військо його королівської милості Запорозьке з гетьманом і всією страшиною своєю визнали себе підданими його королівської милості і республіки, то, приносячи належну господу богу подяку за припинення і відхилення внутрішнього кровопролиття, яке досі тривало, ми, комісари, постановляємо:

1. Дозволяємо і призначаємо організувати реєстрове військо в числі двадцяти тисяч чоловік. Це військо гетьман і старшина повинні набрати і записати в реєстр, і вони мусять

перебувати тільки в маєтках його королівської милості, що містяться у воєводстві Київському, не маючи нічого до воєводств Брацлавського і Чернігівського. А маєтки шляхетські мусять лишатися вільними, і в них реєстрові козаки ніде не повинні лишатись; а хто лишиться реєстровим козаком у числі двадцяти тисяч, той з маєтків шляхетських, які містяться у воєводствах Київському, Брацлавському і Чернігівському, також у маєтках його королівської милості, мусять переселитись у маєтки його королівської милості у воєводстві Київському, туди, де буде розташовано військо його королівської милості запорозьке; а хто бувши реєстровим козаком, буде переселятися, кожний такий матиме право продати своє майно без ніякої перешкоди з боку панів, а також старост і підстарост.

2. Вищезгадана організація двадцятитисячного реєстрового війська його королівської милості мусять починатися протягом двох тижнів від цього числа, а закінчитися до свят Різдва. Реєстр цього війська за власноручним підписом гетьмана мусять бути відісланий до його королівської милості, і копія його вписана в книзі городській київській. В цьому реєстрі ясно мусять бути записані реєстрові козаки в кожному місті по іменах і прізвиськах, і загальне число їх не повинно становити більше двадцяти тисяч; а які козаки будуть включені в реєстри, ті повинні лишатися при давніх звичайних своїх правах; ті ж, які не будуть включені в реєстр, мусять лишатися, як і раніш, у звиклому послушенстві, приписаними до замків його королівської милості.

4. Обивателі воєводств Київського, Брацлавського і Чернігівського, а також і старости самі особисто і через своїх урядників можуть вступати у володіння своїми маєтками і одразу брати під свою владу всі доходи, корчми, млини і судочинство; проте саме збирання податків з селян повинні відкласти до вищезгаданого строку, призначеного для закінчення реєстрів, щоб обрані в реєстр козаки тим часом переселились, а лишилися тільки ті, що належать до стану селян. Те саме мусять бути і в маєтках його королівської милості, поки не буде вже відомо, хто лишається на правах козацьких, а хто приписаний до замка і підлягає селянським повинностям.

5. Чигирин на основі привілею його королівської милості мусять лишатися при гетьмані. Як теперішній гетьман, благородний Богдан Хмельницький, призначений і затверджений привілеєм його королівської милості, так і на наступні часи гетьмани повинні перебувати під старшинством і владою гетьманів коронних і мусять бути затверджувані привілеями.

Кожний з них, стаючи гетьманом, повинен дати присягу у вірноподданстві його королівській милості і Речі Посполитій. Всі полковники і старшини мусять призначатися за поданням гетьмана його королівської милості запорозького.

6. Релігія грецька, яку оповідає Військо королівської милості Запорозьке, також собори, церкви, монастирі і колегіум київський повинні лишатися при попередній свободі, згідно з стародавніми правами. Якщо хто під час колишніх заколотів випросив у власність якийсь маєток церковний або належний духовенству, то таке право власності ніякої чинності мати не може.

Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т. / За ред. В.Д. Гончаренка. – К.: Ін Юре, 1997. – Т. 1. – С.145 - 146.

СТАТТІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО (21 березня 1654 р.) ТА ЖАЛУВАНІ ГРАМОТИ (від 27 березня 1654 р.)

СТАТТІ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Бють чолом великому государеві цареві і великому князеві Олексію Михайловичу, всеї Великої і Малої Росії самодержцеві і многих держав государеві й обладателеві піддані

його царського величства Богдан Хмельницький гетьман Запорізького війська і весь мир християнський російський, аби його царське величство пожалував їх тим (дав їм те), про що битимуть чолом (проситимуть) посланики їх, а вони його царському величеству служитимуть во-віки в усім що їм государ повелить.

1. Щоб по містах урядники були обирали з людей того гідних, будуть вони повинні підданими царського величства правити, і всякі доходи по правді віддавати до казни. А то тому, що воєвода царського величства, приїхавши, почав би права їх ламати і якісь устами заводити, і то було б (Українцям) прикро; а як будуть старшини місцеві, свої люди, то вони будуть поводитися згідно з місцевими правами.

Що до сеї статті царське величство пожалував — велів бути по їх прошенню. Мають по містах бути урядниками війти, бурмистри, райці, лавники, і доходи всякі грошеві і хлібні збирати на царське величство й віддавати до государевого скарбу тим людям, котрих пришле царське величство. І ті прислані люде, котрих царське величство пришле до того збору грошей, мають доглядати зборщиків, щоб робили по правді.

2. Писареві військовому по милости царського величства щоб давано 1000 золотих польських на підписків (канцеляристів), на судей військових по 300 золотих польських, на писаря судейського по 100 зол. польських, на писаря й хорунжого по 50 зол., на хорунжого сотенного по 30 зол., на бунчужного гетьманського 50 зол.

Царське величство пожалував, велів бути по їх проханню; а давати ті гроші з тамошніх доходів.

3. На писаря і на судей військових, на 2 чоловіка, і на всякого полковника, осаулів військових і полкових щоб було по млину, для прогодовання, тому що несуть великі видатки.

Царське величство пожалував, велів бути по їх проханню.

4. На роботи військової армати, на пушкарів і всіх робочих людей що бувають при арматі, аби царське величство зволив вчинити милостиву ласку на зимове прогодованне і пристановище; також на арматного обозного 200 зол., а на хорунжого 50 зол.

Царське величство пожалував, велів дати з тамошніх доходів.

5. Послів, котрі здавна приходять з чужих країв до війська Запорізького аби було вільно приймати, а коли б було щось противне царському величеству (в сих посольствах), мусять вони (козаки) сповіщати царське величство.

До сеї статі царське величство велів: послів з добрими ділами приймати і відправляти, і писати царському величеству вірно і скоро, за чим вони приходили і з чим їх одправлено. А котрі послы будуть присилатися з справами противними царському величеству, тих послів і посланників затримувати в війську та писати про них зараз же до царського величства, а без дозволу царського назад їх не відправляти. А з турецьким султаном і з польським королем без волі царського величства не мати зносин.

6. Про митрополита київського дано послам устний наказ. А в розмовах послы били челом, щоб царське величство велів дати свою государську жалувану грамоту на його маєтности.

Царське величство пожалував: митрополитові і всім людям духовного чину велів дати свою государську жалувану грамоту на маєтности, котрими вони тепер володіють.

7. Аби царське величство зволив післати своє військо під Смоленськ не гаючися ні трохи, аби неприятель не міг собі ради дати і сполучитися з іншими (військами), бо тепер війська (польські) потомлені — нехай не вірять ніякому лукавству (Поляків), коли б почали що вимишляти.

Царське величство постановив на неприятеля свого польського короля йти самому і бояр та воєводів післати з великим військом, як просохне і почне бути паша.

8. Аби наємного війська тут на польським пограничу, для безпечности було з 3000 або скільки буде воля царського величства — хоч і більше.

Військові люди царського величства на пограничу для охорони України завсіди були і надалі будуть стояти.

9. Завсіди був такий звичай, що війську Запорозькому плачено. Бють чолом і тепер царському величеству, аби давано на полковника 100 єфимків, на осаулів по 200 золотих, на осаулів військових по 400 зол., на сотників по 100 зол., на козаків по 30 золотих польських.

Попередніх літ присилав до царського величства гетьман Богдан Хмельницький і все військо Запорізьке і били чолом багато разів, щоб його царське величство їх пожалував, уступився за них задля православної християнської віри і святих божих церков, прийняв їх під свою високу руку і дав поміч на неприятелів. Великому государеві нашому в тім часі не можна було вас прийняти під свою государську високу руку, тому що у його цар. величства була вічна згода з королями польськими і в. кн. литовським. А хоч з королівської сторони батькові цар. величства святої памяти вел. государеві Михайлові Федоровичеві і дідові його, святійшому патріархові Філаретові Никитичові, і великому государеві нашому Олексієві Михайловичу сталося багато нечести і ганьби, то в тім згідно з королівськими грамотами і сеймовими постановами царське величство чекав поправи. А гетьмана Богдана Хмельницького і все військо Запорізьке хотів помирити з королем польським тим способом: аби король Ян Казимир учинив з ними згоду на підставі Зборівського трактату: православної віри християнської не гонив, унітів усіх викоринив, — зате царське величство хотів вибачити вину всім винним людям, котрим за образу його государської чести належала кара смертна. Про се посилав він до короля Яна Казимира своїх великих і уповноважених послів: боярина і намісника великопермського Бориса Олександровича Репнина-Оболенського з товаришами. І ті великі і уповноважені послали царського величства про ту згоду і про вчинки королеві і панам-радї говорили на всякі способи. Але Ян Казимир і пани рада на се ніяк не пристали, і сю велику справу взяли за ніщо, а тих великих і уповноважених послів царського величства відправили з нічим. Тоді великий государ наш, видівши так багато несправности з королівської сторони, грубости і неправди, і бажаючи оборонити православну християнську віру і всіх православних християн від гонителів Латинян (католиків), що хочуть церкви божі знищити і віру християнську викоринити, прийняв вас під свою високу руку. А для оборони вашої зібрав багато руського, німецького і татарського війська — сам великий государ наш іде на неприятелів і посилає бояр своїх і воєводів з великим військом, і на те зібранне війська, за государевим наказом, роздано великі гроші.

Тому їм, послам, тепер, бачучи таку ласку до них царського величства й оборону, говорити про плату Запорозькому війську не годиться. Як був у гетьмана Богдана Хмельницького государів ближній боярин і намісник тверський Василь Василевич Бутурлін з товаришами, гетьман в розмовах з ними про число Запорізького війська говорив, щоб зробити 60 тисяч, а коли б і більше того числа було, государеві в тім шкоди не буде, бо вони просити плати у государя не будуть. Про се відомо їм, Самійлу і Павлу, й иншим людям, які тоді були при гетьмані. Які доходи в Малій Росії по городах і містах, про се царському величстві не відомо, і великий государ посилає дворян, щоб списали доходи. Як ті дворяни царського величства опишуть всякі доходи і обрахують, тоді, по обміркуванню царським величством, буде наказ про плату Запорізькому війську. А тепер царське величство, жалуючи гетьмана і все Запорізьке військо, давнім звичаєм предків своїх, великих государів, хоче післати гетьманові і всьому війську Запорізькому своє государське жалуванне золотими.

10. Коли б мала напасти Кримська орда, тоді треба на неї наступити від Астрахани й Казани, також і Донським козакам бути готовими. А тепер вона (орда) ще в брацтві (з козаками), треба дати час і її не зачіпати.

Наказ і повелінне до козаків на Дін післано: коли Кримські люди не будуть зачіпати, то й на них іти не велено. А коли Кримці зачіплять, то царське величство велить на них іти походом.

11. Кодек город на границі з Кримом, там гетьман завсіди по 400 чоловіка держить і харч усякий їм дає — тепер нехай би царське величество пожалував, зволив наділити харчем і порохом для армати. Також і тим, що за Порогами коша стережуть, аби царське величество зволив показати свою ласку, — бо його не можна самого без людей лишати.

До сеї статті буде милостивий указ царського величества, коли буде відомо, скільки якого припасу туди посилали, і скільки доходу буде зібрано на царське величество.

А що в вашім письмі написано: як великий государ наш гетьмана Богдана Хмельницького і все військо Запорізьке пожалує, свої грамоти государські на ваші вольности велить дати, тоді ви ж між собою розбір зробите: хто буде козак, а хто мужик, і щоб війська Запорізького було 60. 000. — То великий государ наш на те дозволив: велів бути такому числу реєстрових козаків. То ж як ви, послы, будете у гетьмана Богдана Хмельницького, скажіть йому, щоб він велів скоро козаків розібрати, реєстр їм зробити, і той реєстр за підписсю прислав негайно царському величеству.

ПРИВИЛЕЙ ВІЙСЬКУ ЗАПОРІЗЬКОМУ

З ласки божої ми великий государ (і т. д.) пожалували сьмо наших підданих Богдана Хмельницького, гетьмана Запорізького війська, і писаря Івана Виговського, судей військових, полковників, осаулів, сотників і все військо Запорізьке.

В нинішнім 162 році гетьман Богдан Хмельницький і все військо Запорізьке за ласкою Божою віддалися під нашу государську високу руку і вчинили присягу нам, великому государеві і нашим дітям і наслідникам на вічне підданство, і в місяці березні прислали до нас вони, гетьман Богдан Хмельницький і все військо Запорізьке своїх посланників Самійла Богданова суддю військового та Павла Тетерю полковника переяславського. В листі своїм до нас, великого государя, писав гетьман і били чолом його посланники, щоб ми, великий государ, пожалували його, гетьмана Богдана Хмельницького і все військо Запорізьке, — веліли потвердити їх права і вільности військові, які були за вел. князів руських і королів польських — що судилися (розумій: своїм судом) і вільности свої мали в маєтках і судах, — аби в ті їх військові суди ніхто не мішався, а щоб судилися вони своїми старшими, і щоб їх давніших прав, даних людям духовного і світського чину від великих князів руських і королів польських ми не нарушали, і на ті їх права дали нашу жалувальну грамоту за нашою государською печаттю. Щоб військо Запорізьке реєстрове ми означили в шістдесят тисяч і те число щоб завсіди було заповнене. А коли б волею Божою прийшла гетьманові смерть, аби ми, великий государ, лишили війську Запорізькому вибрати гетьмана, самим між собою, по давньому звичаю, а кого виберуть, вони про те об'являть нам. А що на булаву гетьманську дано було Чигиринське староство з усіми приналежностями, то щоб і ми, великий государ, пожалували, веліли бути йому при булаві. Маєтків козацьких і земель які мають для прожитку, аби відібрати від них не веліли; також аби діти вдів, які зістаються після козаків, мали права такі як діди й батьки їх. Послів, що здавна приходять до Запорізького війська з чужих земель, котрі будуть з чимсь добрим, тих гетьманові і Запорізькому війську аби ми лишили приймати, а колиб щось було противне нашому царському величеству, аби про те зараз оповіщали нам, великому государеві.

То ми, великий государ, підданого нашого Богдана Хмельницького, гетьмана війська Запорізького і все наше військо Запорізьке пожалували — веліли їм бути під нашою, царського величества, високою рукою, згідно з давнішими їх правами і привілеями, даними їм від королів польських і вел. кн. литовських, і тих прав і вільностей нічим нарушати не веліли. Судитися веліли їм у своїх старших по давнішим правам їх, а наші царського величества бояре і воєводи в їх військові суди мішатися не будуть. Число Запорізького війська, за їх власному проханнем, веліли ми означити в 60. 000 реєстрових, і щоб завсіди се число було повне. А коли б волею Божою прийшла гетьманові смерть, ми, великий государ, лишили Запорізькому війську вибирати гетьмана самим між собою, по давньому звичаю, а кого виберуть гетьманом, про те писати до нас, великого государя; а

той нововибраний гетьман аби вчинив присягу нам, великому государю, при тім кого ми вкажемо. А при булаві гетьманській веліли ми бути Чигиринському староству, по попередньому, з усіми приналежностями, які були при нім давніше. Також маєтків козацьких і земель, які вони мають для прожитку, від них і від дітей удів які зістаються по козаках, ми не веліли відберати, а бути при них» по давньому. А коли почнуть приходити в військо Запорізьке до гетьмана Богдана Хмельницького послі з котрихось пограничних держав з чимсь добрим, ми, великий государ, таких послів гетьманові лишили приймати і відправляти, а нам, великому государеві, зараз писати про все: з яких держав і в яких справах ті послі були прислані і з чим відправлені. А коли б якісь послі були прислані від когось з якоюсь справою противною нам, великому государеві, — таких послів війську затримувати і також зараз писати про них до нас, а без нашого указу назад їх не пускати. А з турецьким султаном і з польським королем без нашого указу зносин не мати.

І з ласки нашої підданім нашим: Богданові Хмельницькому гетьманові і всьому війську Запорізькому бути під нашою високою рукою по своїм давнішим правам і привілеям і по всім вище писаним статтям. Служити нам, великому государеві, і сину нашому государеві царевичеві князеві Олексієві Олексієвичеві і наслідникам нашим широ, всякого добра шукати і на наших неприятелів, куди їм буде наш государський наказ, ходити і битись, і у всім бути в нашій государській волі во віки.

А що вище згадані посланники Самійло і Павло іменем Богдана Хмельницького гетьмана і всього війська Запорізького били чолом про інші статті нашому царському величеству і подали ті статті нашим ближнім боярам Олексієві Микитовичу Трубецькому, Василеві Васи-левичу Бутурлину, Петрові Петровичу Головину і думному дяку Алмазові Іванову, — ми, великий государ, ласкаво вислухали ті статті, і яка воля наша на котру статтю, то веліли ми підписати під тими статтями, і ті статті з нашим указом веліли дати тим посланникам Самійлові і Павлові.

І хочемо ми його, гетьмана Богдана Хмельницького, і все військо Запорізьке держати в нашій милостивій ласці і піклуванню — нехай вони будуть певні нашої государської милости.

Дана ся жалувальна грамота нашого царського величества за нашою державною печаттю в нашій столичнім місті Москві року від створення світу 7163 г., місяця марта 27 дня.

З Божої ласки великий государ цар і великий князь Олексій Михайлович всеї Великої і Малої Росії самодержець

ПРИВИЛЕЙ ШЛЯХТІ

Нинішнього 162 року, як гетьман Б. Хмельницький і все військо Запорізьке і вся Мала Русь піддалися під нашу царську руку і зложили присягу нам і нашим дітям і наступникам, і в місяці березні прислалі своїх посланників С. Богдановича і П. Тетерю, щоб ми його, гетьмана, і все військо Запорізьке пожалували: шляхті благочестивої віри, що пробуває в Малій Росії і присягу нам зложила, щоб ми дозволили бути при своїх шляхетських вільностях, правах і привілеях: старших з-поміж себе вибирати собі на уряди судові, маєтностями своїми володіти свобідно, як то бувало давніше за королів польських, і суди земські й гродські відправляти через урядників, яких вони з-поміж себе виберуть. То ми на проханне підданого нашого, Б. Хмельницького, і всього війська Запорізького, тій шляхті, що пробував в нашій батьківщині — Малій Росії, веліли бути під нашою високою рукою на давніх правах і привілеях, як були їм надані права, привілеї і вільности від польських королів. Вільностей їх шляхетських ні в чім порушувати не позволимо. Вибирати їм старших з-поміж себе на уряди судові, земські і гродські, маєтностями своїми володіти і своїм правом судитися ми їм позволимо. Мають сі мешканці нашої батьківщини, Малої Росії, — шляхта — жити під нашою високою рукою за своїми давніми правами і привілеями, в вільностях шляхетських свобідно і без якої

небудь неволі, так як у сій нашій жалувальній грамоті написано, служити і всякого добра бажати нам, сину нашому Олексієві і наступникам нашим, на наших неприятелів, куди буде від нас звелено ходити і битися з ними, а нашій волі в усім бути послухними.

Історія української Конституції. / Упорядники Слюсаренко А., Томенко В. – К.: Видавництво «Право», 1997. – С.16-23.

ГАДЯЦЬКИЙ ТРАКТАТ (1658 р.)

"В ім'я Боже, амінь. На вічну пам'ять теперішнім і наступним!

"Комісія між станами Корони Польської і в. кн. Литовського з одної сторони і вельм. гетьманом і військом Зап. з другої — докінчена дня 6 (16) вересня 1658 р. вельм. Стан. Казим. Беньовським і Казим. Людв. Євлашевським — визначеними з сойму від найясн. короля Яна Казимира комісарами, з вельм. гетьманом ів. Виговським і всім військом Зап., в обозі під Гадячом. — Дай Боже, щоб щасливо і вічно-тривало!

"Вельм. гетьман Зап. з усім військом Зап. на вищезгаданім місці, прийнявши нас комісарів як годиться пристойно і вдячно і зваживши нашу повновласність комісарську, надану нам повагою сеймовою, декларував з усім військом:

"Як не з доброї волі, а тільки з мусу, притиснене різними опресіями військо Зап. приступило до своєї оборони, — так тепер, коли й. корол. м., пробачивши своїм батьківським серцем все що сталося в тім замішанню, закликає нас до одності, — вони не погорджують ласкою й. кор. м. і покійно приймають цю поблажливість (кlemenцію) доброго пана, приступають до цієї комісії, а далі до спільної наради щодо згоди, щирості і обопільної любові. Бога сил небесних беруть за свідка в тім, що все що постановляється, буде дотримуватися щиро і правдиво вічними часами.

"Згodu вічну й нерозривну постановили ми таким чином:

"(I). Релігія грецька старинна, така з якою Русь приступила до Корони Пол., аби зіставалася при своїх прерогативах і вільнім уживанню свого богослуження, по всіх містах, містечках і селах, в Короні Пол. і в. кн. Лит., — так далеко як сягає язик народу Руського. На соймах, в війську, в трибуналах, не тільки в церквах, але в публичних процесіях в відвідуванню хворих з святощами, в хованню померших і взагалі у всім — так як свобідно і прилюдно виконує своє богослуження обряд римський.

"Тій же грецькій релігії дається право свобідного фундування нових церков і монастирів, так само поновлення і поправляння старих.

"Церкви і маєтності здавна надані на церкви старинної грецької віри мають зіставатися за греками і православними старинними. Після того як зложено буде присягу вірності, протягом півроку всі такі церкви мають бути подані (в реєстрах) від полковників та іншої старшини війська Зап. тим комісарам, що будуть визначені з обох сторін.

А унія, що викликала досі замішання в Речі, касується і в Короні і в в. кн. Лит. — і хто хоче нехай вертає до римського, а хто хоче — до грецького не уніатського богослуження.

"Світські пани римської віри — дідичі й урядники й. кор. м. — не матимуть ніякої юрисдикції над духовними і світськими людьми, ані над ченцями — тільки їх законний пастир.

"А що в спільній вітчизні мають обрядам належати і спільні прерогативи і оздоби, тому о. митрополит київський теперішній і його наступники з 4 владиками: луцьким, львівським, перемиським і холмським засідатимуть в сенаті в своїм порядку, з тими ж правами і правом голоса як духовні римського обряду, тільки митрополитові призначається місце після арцибіскупа львівського, а владикам після біскупів своїх повітів.

В воєводстві Київському, Браславському і Чернігівському сенаторські діднигарства мають роздаватися тільки шляхтичам грецького обряду — до того здатним, що походять і мають маєтність у тих воєводствах.

Теперішні держателі урядів зістаються при них. Але тим часом, з огляду на гетьманство, першим сенатором тих трьох воєводств має бути гетьман військ Руських, і вся київська юрисдикція до нього має належати, призначення підвоєводи та інших урядників. Це буде належати (до гетьмана) і застерігається на цей раз тільки доки він не прийде до посідання воєводства київського.

"Також по містах коронних і в. кн. Лит., як сягають церкви грецького обряду, аби зростала обопільна любов, міщани римської і грецької релігії мають рівно заживати спільних вільностей і свобод, і грецька релігія не має бути нікому перешкодою до магістрату.

"В Києві король й. м. і стани коронні дозволяють засновати академію, котра має користуватися такими прерогативами і вільностями, як академія краківська, з тою тільки умовою, щоб у тій академії не було професорів, магістрів і студентів ніякої секти: аріанської, кальвинської, лютерської. А щоб студентам і учням не було ніякої оказії до бійок, всякі інші школи, які були в Києві перед тим, й. кор. м. накаже перенести де інде.

"Другу таку ж академію й. к. м. і стани коронні і в. кн. Лит. дозволяють (заснувати) там де для неї буде знайдене відповідне місце. Вона заживатиме тих же прав і вільностей як і київська, але заснована має бути з тою ж умовою як київська: щоб у ній не було професорів, магістрів і студентів секти аріанської, кальвинської і лютерської. А де та академія буде заснована, там інші школи вже не мають засновуватися на вічні часи.

"Гімназії, колегії, школи і друкарні, скільки їх буде потрібно, буде вільно ставити, свободно в них науки відправляти і деякі книги друкувати про релігійні контроверсії — але не ображаючи маєстату кор. і без пасквілів на короля й. м.

"(2). А що вельм. гетьман з військом Зап., від Рчп. відірваним, з любові до короля, пана свого і власної вітчизни, повертається (до них) вирікаючися заграничних протекцій, то й. кор. м. і всі стани кор. і в. кн. Лит. вічною амнецією, себто вічним забуттям покривають все, що з обох сторін допустив Біг — полишаючи то маєстатові його, як офіру за гріхи спільні. Забезпечують у тім всякого стану людей від найменших до найвищих без виїмку — як у війську Зап., так і шляхтичів, урядників і приватних людей, чисто всіх, котрі яким небудь чином пробували чи пробувають при гетьмані попереднім і теперішнім. Ні корол. маєстат, ні сенат, ні вся Рчп., ані хто з приватних людей не будуть підносити ніяких претензій супроти них взагалі або кожного зосібна, від найвищих до найменших. Навпаки — пробачивши собі обопільне христіанським серцем, щиро, свідчачися страшним Богом, всякі неприємності і все що діялося під час війн, вони ні явно ні потай не замишлятимуть ніяких пімст, ні практик. Не дадуть себе звести ніякими звільненнями з присяги для яких небудь потайних (вкгеіпе) замислів.

"Всякі кадуки (конфіскації) випрошені кимнебудь під тими що пробувають в війську Зап. і під шляхтою що приставала до гетьмана і війська Зап. і до шведів і роздані від початку війни, — тепер всі без виїмку касуються і будуть скасовані законом, так щоб вони не шкодили ні гонорові ні власності чий-небудь. Де б вони (постанови про конфіскацію) не знаходилися, вони вважаються за скасовані і з книг (судових) еліміновані, і їх власникам надається право заволодіння — протав котрого не можна посилатися на ніякі кадуки під карою інфамії.

"А що і зміст і саме ім'я амнеції повинно бути святе, і речі і люди всякої кондиції відновляються в попереднім стані, повертаються до тієї одності, згоди, любові, права і пана, як було перед війною, — то застерігається, що хто б важився рвати те святе об'єднання, смів публично, чи в приватнім зібранні закидати комусь зраду, — такий має підпадати карам за порушення договору, і в усяких оказіях де б ішло про охорону від обмови, з обох сторін має переводитися пильно слідство.

"Вся Річ-Посполита народу Польського, в. кн. Литовського і Руського, і належних до них провінцій відновляється цілком такою як була перед війною, себто — ці три народи мають зіставатися непорушне, як були перед війною в границях своїх і при свободах (своїх) згідно з законами — в радах, судах і вільній елекції панів своїх — королів польських, литовських і руських. Коли під тягарем війни з заграничними державами щось постановлено було на зменшення границь і вільностей тих народів, це має вважатися за недійсне і пусте, і вищеназвані народи повинні зіставатися при своїх свободах, як єдине тіло одної і нероздільної Рчп., не роблячи між собою різниці з приводу віри: як хто визнавав і визнав христіанську релігію — чи римську чи грецьку, всі зістають в спокою, при вільності. Хіба якісь засуди або декрети були винесені перед війною і за час війни цілком законно — при наявності сторін чи в відсутності.

"(3). Війська Зап. число має бути 60 тисяч, під владою гетьмана руського, згідно з стародавніми вольностями їх.

Скільки наємного ("затяжного") війська буде на Русі, все має бути під владою тогож гетьмана.

"Перебувати військо Зап. має в тих воєводствах і маєтках, де воно було перед війною. Всякі вільності надані (їм) привілеями найясніших королів польських потверджуються: вони (козаки) зістаються при стародавніх вільностях і звичаях своїх, що не тільки в нічім не обмежуються, але навпаки — потверджуються всякою повагою. Ніякий державець корол. маєтностей, ні староста, ні пан дідичний, ні доживотний, ані їх підстарости, урядники і всякі інші слуги не будуть стягати ніяких податків з козацьких хуторів, сіл, містечок, домів, ні під яким претекстом. Вони мають бути вільні від якихнебудь тягарів, цла і мита, як люди лицарські, у всій Короні й. в. кн. Лит. Мають бути також вільні від усяких судів старостів, державців, панів і їх намісників — тільки під юрисдикцією самого гетьмана військ Руських мають зіставатись. Також всякі напитки, лови в полях і на ріках й інші козацькі пожитки мають зіставатись при козаках свобідно, згідно з їх звичаями.

"Зокрема кого гетьман війська Руського подасть й. кор. мил. як гідних клейноту шляхетського для ще більшої заохоти до служби й. кор. мил., тим усім без якихнебудь труднощів буде уділена нобілітація, з наданням всякої шляхетської вільності. Але так треба міркувати, щоб з кожного полку могло бути нобілітовано сто.

"Ніяких військ польських, литовських або чужоземних ніхто не може вводити в воєводство Київське, Браславське, Чернігівське. Тільки наємне військо, що пробуватиме під владою гетьмана військ Руських, вибиратиме хліб з королівських і духовних маєтностей вищезгаданих воєводств, за ординансом того ж гетьмана Руського. А коли б була війна при границях Русі і треба було послати туди коронне військо в поміч, в такому разі це помічне військо має бути під регіментом гетьмана військ руських.

"(4). Для скріплення і більшої певності цього договору гетьман військ руських до кінця свого життя має бути гетьманом військ Руських і першим сенатором воєводства Київського, Браславського і Чернігівського. А по смерті його має бути вільний вибір гетьмана: стани воєводства Київського, Браславського і Чернігівського виберуть чотирьох кандидатів, і з них одному король надасть (гетьманство).

"Двір міппіса для биття всяких грошей має бути зложений в Києві, або де буде признано зручнішим — однієї якості і металу, і з королівською особою (портретом).

"Податки, які Рпта ухвалитиме на соймі, в воєв. Київським, Браславським і Чернігівським мають уживатися на наємне військо, що буде під владою гетьмана військ Руських.

"Спільні ради і спільні сили всіх тих народів проти кожного неприятеля. Мають всі три старатися спільно всякими способами, аби Рпта мала вільну навігацію на Чорне море.

"Коли б станом Коронним і в. кн. Лит. прийшлося почати війну з царем московським, військо Зап. до такої війни не буде притягнене.

"Коли ж би цар не схотів вернути провінцій Річпосполитої і на неї наступав, тоді мають сполучитися всі сили: коронні, в. кн. Лит. і військо Руське Запорозьке, під регіментом свого гетьмана, і воювати.

Маєтності нерухомі і рухомі, королівщини і записи сум, конфісковані від обивателів Руської землі, котрі пристали до шведського або до запорозького війська і тепер вертаються до батьківщини, — мають їм бути повернені і служби їх в війську кор. і в. кн. Лит. мають бути компенсовані і оплачені.

(5). Гетьмани з військом Зап. — теперішні і наступні — відступивши від усяких заграничних протекторів, більше до них приставати не мають. Навпаки — мають пробувати у вірності, підданстві і послушенстві у найясн. маєстату королівства польського і наступників його і всій Річпосполитій і будуть пробувати вічно.

Але так щоб це не нарушало братерства, зав'язаного з ханом кримським, а коли може то бути без порушення цілості Річпосполитої — то і з царем московським.

"Посольств від заграничних (гетьман) не має приймати, і якби такі трапились — має їх відсилати до короля й. м.

Також ні війська стороннього вводити не буде, ні порозуміння з заграничними державами мати не буде; хіба сповіщаючи про це короля його милість.

"(6). Всяким приватним особам з обох сторін — в тім і духовним римського обряду відкривається безпечний поворот до біскупств, пробовств, каноній, плебаній і до належних до них маєтностей в воєводствах Київським, Браславським, Чернігівським, Подільським, також у в. кн. Лит., на Білій Русі і в Сіверщині. Також всім монахам до костелів, кляшторів, маєтностей і фундацій. Теж і світським особам обох сторін до їх маєтків діличних, старосте, держав, володінь власних, доживотних, заставних і за всякими іншими контрактами до них належних, в тих же вищеназваних воєводствах і в в. кн. Лит., на Білій Русі і на Сіверщині.

"Але час повороту визначить король й. м., порозумівшись з гетьманом зап., і спосіб реіндукції (повороту у володіння) має заховуватися такий, що ніхто не має повертатися до свого володіння інакше як за універсалом й. корол. м. і вельм. гетьмана запорізького. В цім має бути порозуміння обох сторін.

"Для судження всяких справ як кримінальних так і поточних має бути в тих трьох воєводствах свій окремих трибунал — з таким порядком, який вони самі собі уложать. Але крім того мають бути окремі судові староства в Овручу і Житомирі.

"(7). А для крашої певності — тому що гетьман з військом Зап., і ці воєводства, що були відірвалися, відкидають всяку протекцію інших народів і добровільно — як вільні до вільних, рівні до рівних і шановні до шановних повертають, — тому, для певнішого дотримання нинішнього акту король і Річпосполита дозволяють народові Руському (мати) осібних канцлерів, маршалків і підскарбіїв з правами сенаторів, і інші уряди народу Руського.

"Вони (канцлери) мають виконати присягу за ротою урядників коронних, з додатком такого пункту, що до нічого противного нинішньому актові вони своєї печаті не приб'ють, навпаки — пильнуватимуть, щоб нічого не робилося против цього акту — в конституціях і декретах сеймових, рескрипгах задворних, привілеях і універсалах.

"До уряду і канцелярій цих канцлерів будуть належати всі духовні надання митрополії, єпископи, ігуменства і бенефіції, що належать до надавання королівського в воєводстві Руським, Київським, Волинським, Подільським, Браславським і Чернігівським, а в воєводстві Київським, Браславським і Чернігівським — всі надання духовні і світські. Також суд в королівських містах і всякі декрети — задворні й судові — тільки в названих трьох воєводствах.

"А що проти цього акту вийшло б з канцелярії коронної або в. кн. Лит., то буде неважне, і той що добув такий привілей не тільки його тратить, але підпадає ще карі в 10 тис. кіп литовських, а судити його за це в королівським суді за спеціальним ресстром.

"Аби з суперечок за підданих обвинувачених в своєвільстві не виходило нових замішань, — касуються всякі процеси про видачу підданих, про наїзди, забране майно, шкоди починені під час внутрішньої війни, — земські, гродські, трибунальські, також і декрети трибунальські винесені в тих справах — особливо щодо воєводства Київського, Волинського, Браславського й Чернігівського.

"При складанню договору з царем московським, коли б до того прийшло, король й. м. і стани коронні і в. кн. Лит. мають вимагати ненарушеної репутації (реабілітації) вельм. гетьмана і нинішнього договору.

"Пп. комісари і в. гетьман князівства Руського фактично ствердили нинішню комісію своєю присягою — як то свідчать їх підписи на ротах присяги. Понад то буде ця комісія конфірмована — від сенату присягою превел. кс. арцибіскупа гнезненського, біскупа виленського, всіх чотирьох гетьманів і канцлерів обох народів, а від кола рицарського — присягою маршалка посольської палати, на соймі що має бути зкликаний якнай-скорше, — в присутності послів, які будуть прислані від в. гетьмана і війська Зап.

"А що до присяги короля й. м., то з своєї доброти панської він її на покірне прохання війська Зап. зволить учинити — це пп. комісари асекурують.

"Полковники ж, сотники і вся старшина війська Зап. виконають свої присяги після сейму, на котрім будуть виконані нинішні постанови, — в присутності комісарів, які на те будуть депутовані від сойму.

"А щоб ця конституція мала вічну вагу і повагу, вона в усім своїм змісті від початку до кінця буде включена в конституцію (постанови сеймові), ухвалена сеймом, рахована за вічний і незмінний закон і так дотримувана.

"Діялося в таборі під Гадячем, дня і року вищезазначеного.

"До булави великої Руської належатиме Чигиринське староство, як то значиться в привілею, наданім пок. Б. Хмельницькому від короля й. м.

"Гетьман війська Руського буде вільний від резидування при королі й. м.

"Конвокація воєводства Київського, Браславського і Чернігівського буде скликана універсалом королівським після сойму, що має бути зложений якнай-скорше".

Іван Виговський, гетьман війська кн. Руських рукою власною

Історія української Конституції. / Упорядники Слюсаренко А., Томенко В. – К.: Видавництво «Право», 1997. – С.24-30.

«Переяславські Статті» Ю.Хмельницького (1659 р.)

**Схвалені царським урядом при обранні на гетьманство Юрія Хмельницького
(17 жовтня 1659 р.).**

(Витяги)

...4. Без указу і без повеління великого государя, його царської величності, самому гетьману з усім Військом Запорозьким у війну нікуди не ходити, і полками великими і малими людьми Війська Запорозького ніяким околишнім державам не допомагати і на допомогу до них людей не посилати, щоб тією допомогою Військо Запорозьке не зменшувалось; а коли б без гетьманського відома хто пішов у війну самовільно, і тих карати на смерть.

І гетьман, і полковники, і вся старшина, і простий люд на раді, вислухавши цю статтю, ухвалили: бути цій статті так, як вона написана.

5. Великий государ, його царська пресвітла величність, наказав бути в своїх царської величності черкаських містах: в Переяславі, в Ніжині, в Чернігові, в Брянславлі, в Умані своїм царської величності воєводам з ратними людьми для захисту від ворогів, а тим воєводам у військові права і вольності не вступати, а які воєводи і ратні люди будуть в

Переяславі, в Ніжині і тим бути на своїх запасах; а в Києві і в Чернігові і в Брянській волості воєводам маєтностями тими, які належали до тих воєводств до того часу, а у полковницькі побори воєводам не вступати; а хто учинить яке насильство, тих піддавати карі. А які великого государя ратні люди будуть у государевих черкаських містах, тим государевим ратним людям у реєстрових козаків на дворах не розміщатися, а розміщатися государевим ратним людям у всяких жителів, крім реєстрових козаків; також і підвод під посланців і під гонців у реєстрових козаків не брати, а брати у міських і сільських жителів; а реєстровим же козакам держати вино. пиво і мед, а продавати вино бочкою на ранди і куди хто захоче, а пиво і мед вільно продавати гарнцом; а хто буде вино продавати в кварти, — тих карати.

І гетьман, і все Військо Запорозьке і простий люд на раді. вислухавши цю статтю, ухвалили; бути цій статті так, як написано.

7. Який гетьман по указу царської величності і по обранню всього війська учиниться у війську гетьманом, а після того зробить який проступок, то війську без указу царської величності, самим гетьмана не замінити, хоч новообраний гетьман, крім зради, провину яку і вчинить: і великий государ, його царська величність, звелить про це розшукати всім військом і по розшуку звелить указ учинити, як воно заведено у війську з давніх-давен; а самим самостійно гетьмана без указу царської величності не змінювати; також і гетьману без ради і без ухвали всього простого люду, в полковники та інші начальні люди нікого не обирати, а щоб обирати у війську полковників на раді, кого між себе побажають з своїх полків, а з інших полків в полковники не обирати; також тих полковників гетьман без ради не повинен відставляти.

І гетьман, і полковники, і вся старшина, і простий люд, на раді вислухавши цю статтю, ухвалили: бути цій статті так, як написана.

12. Наказному гетьману Івану Безпалому і його полку начальним людям, також полковникам: переяславському — Тимофію Цецурі, ніжинському — Василю Золотаренку, чернігівському — Аникію Силіну і їх полків начальним людям, якщо який з тих людей буде винний, з присуду до смерті в яких ділах, і їх гетьману, і начальним людям, без указу великого государя, його царської величності не карати доти, поки царська величність не накаже послати кого до того суду на виправлення, для того, щоб їм несправедливого вигнання та утиску не було, бо вони царській величності служили; також і всіх полковників та інших начальних людей обох боків Дніпра не повинен гетьман на горло карати, без посланого на суд від царської величності. А ця стаття учинена для того, що зрадник Івашка Виговський багатьох полковників і начальних людей і козаків, які вірно служили царській величності, несправедливо смертю карав.

І гетьман, і полковники, і вся старшина, і простий люд на раді вислухавши цю статтю, ухвалили: бути цій статті так, як написана.

17. Щоб у всіх містах з войтів, з бурмистрів, з міщан корми і підводи одержувати тим людям, які надсилатимуться від великого государя до гетьмана Війська Запорозького, і (від) царської величності до бояр. і воєвод, і до приказних людей, або до інших держав у послах і посланцях, або Малої Росії, в які міста і місця для государевих яких справ з грамотами, також яких надіслано буде до великого государя з гетьманськими листами, або царської величності бояр і воєвод і приказних людей з відписки, або до сусідних государів послів і посланців з грамотами, або які власті грецькі поїдуть до великого государя для милості і для інших державних справ, і як від нього, великого государя ті люди поїдуть назад, кожному по його достоїнству, а насильством би у них кормів і підвід іншим людям, які поїдуть царської величності Московських і Малої Росії міст, крім вище зазначених справ, не брати; а всякими угіддями, якими вони володіли за королівськими привілеями, надалі володіти ними, як і раніше.

«Батуринські Статті» І. Брюховецького (1664 р.)

(Витяги)

1. ...Великому государеві, цареві і великому князеві Олексієві Михайловичу, всієї Великої, і Малої, і Білої Росії самодержцеві, його царській пресвітлій величності. Війська Запорозького гетьман Іван Брюховецький, і судді, і полковники, і вся старшина били чолом, а в Батурині його царської пресвітлої величності таємних справ дякові Дементієві Башмакову та дякові Євстратові Фролову говорили, щоб великий государ, його царська пресвітла величність, пожалував їх, велів з огляду на скудність малоросійських жителів та зважаючи на розорення неприятелями городів і місцевості брати в них своєї царської пресвітлої величності ратним людям на харчування, які люди в малоросійських містах для захисту малоросійських жителів від ворогів нині є і надалі будуть: воєводам — по млину з двома колесами, головам і полковникам — по п'ятдесят осмачок, підполковникам і майорам — по двадцять п'ять осмачок; ротмістрам і капітанам — по двадцять осмачок, поручикам і прапорщикам, і сотникам — по десять осмачок; рейтарам і драгунам, солдатам, стрільцям — по чотири осмачки всякому чоловікові на рік муки житньої.

А коли малоросійських міст і повітів жителів обох боків Дніпра будуть в єднанні і милістю бога і великого государя, його царської пресвітлої величності, щастям ворогам відсіч буде дана і війна втихомириться, то збирання хлібних запасів на харчування ратних людей (буде відбуватися так), як великий государ, його царська пресвітла величність, укаже.

3. У «Переяславських статтях» 6 стаття написана: бути в Війську Запорозькому реєстрових козаків шістдесят тисяч чоловік, а на жалування збирати їм і інших чинів людям в малоросійських поселеннях у відповідності з указною статтею; і якщо відповідно до тієї статті стільки тисяч чоловік в козаках буде, то чи побори на них сповна будуть чи наполовину? А коли ми стояли в Глухові, то в той час тамтешні жителі і сторонні люди розповідали, що козаки, і міщани, і поселяни, і їх землі, і млини, і всякі угіддя, і ранди, і комори не переписані і оброків ні на що не накладено, і скільки нині в війську козаків, і скільки їм доведеться дати царського жалування на рік, і скільки з міщан, і з усяких їх угідь яких поборів зібрати на рік можна, то того тобі, гетьманові, і всій старшині невідомо. Також і козаки на услугі царської пресвітлої величності з тобою, гетьманом, і з вами, начальними людьми, без перепису бувають, не всі їздять в полки і з полків від'їжджають без вашої відпустки, по своїй волі, а інші і в військо не їздять, і проходить то їм даром; а якби козаки, і міщани, і їх землі, і млини, і всякі угіддя, і ранди, і комори були переписані, то те все було б відоме, і в розрахунках визначити число козаків, а з міщан, і з поселян, і з їх угідь побори (збирати було б) можна, і в ізбилах ніхто не буде.

І гетьман, і старшина, слухаючи цю статтю, говорили, що під цей воєнний час, коли вороги стоять над шиями, проводити реєстр і забирати казну не можна; а як воєнна пора минеться, то тоді буде можливим.

4. Коли по указу великого государя, його царської пресвітлої величності, для його великого государя справ їхали ми до тебе, гетьмана, і до старшини, то в дорозі чули ми від жителів малоросійських міст, що козелецькі, і остерські жителі, і багато інших користолюбців, скуповуючи всякий хліб у Глухові і в інших таких же жилих населених місцях, переправляють його за Дніпро для своєї користі без твого, гетьманського, і без вашого, старшинського, відома і цим у малоросійських містах підвищують ціну на хліб, а задніпровським зрадникам і татарам тим велику допомогу подають, то щоб надалі хліба, крім Києва (ніде) не продавати; а якщо такого розпорядження вчинити не можна для задніпрянських жителів, щоб вони схилилися під царської пресвітлої величності високу руку і з жителями тутешньої сторони Дніпра з'єднувалися, то їм би хліба веліти купити визначене число з твого, гетьманського, і вашого, старшинського, відома, і де їм купити, і через які міста провозити, то про це давати їм універсали, тоді вони це почнуть собі ставити в велику доброту (нашу) і один одному стануть це прославляти і від тамтешнього

розорення схилитися на життя на тутешню сторону (Дніпра), тому що за Дніпром нині через ляхів та татар хліба сіяно мало. І гетьман, і старшина, слухаючи цю статтю, говорили, що про це суворі універсали давно вже видані і нині теж видані будуть.

Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т. / За ред. В.Д. Гончаренка. – К.: Ін Юре, 1997. – Т. 1. – С.173 - 175.

«Московські статті» І.Брюховецького (22 жовтня 1665 р.)

(Витяги)

1. ...Я, гетьман, з Військом Запорозьким перед пресвітлим престолом государським б'ємо чолом, що мені, гетьманові, з усім вірним Військом Запорозьким, і з усім миром християнським, і зо всіма малоросійськими містами, які міста і села перед війною під рукою короля польського і у володіннях дідичних і недідичних панів лядських перебували, а нині під самодержавною його царської пресвітлої величності рукою є і надалі будуть, бути навіки під їх государською високою і сильною рукою непорушне в вічному підданстві. А для втихомирення частих в малоросійських містах хитань, які за попередніх гетьманів на Україні бували і які тепер часто через нестійкість жителів малоросійських міст вибухають, (треба), щоб Україна з малоросійськими містами, і містечками, і слободами, і селами, і з усяких чинів жителями в них під його царської пресвітлої величності і його государських дітей, благородних государів-царевичів, і їх государських наслідників, високодержавною і сильною рукою, в безпосередньому і справжньому підданстві стройно перебуваючи і звичну повинність з міст і сіл в державну казну віддаючи, при сильній і від ворогів в непохитній обороні государській вічно перебували...

І великий государ, цар і великий князь Олексій Михайлович, всієї Великої, і Малої, і Білої Росії самодержець, його царська пресвітла величність, тебе, гетьмана Івана Брюховецького, і старшину, і все Військо Запорозьке жалусе, за це милостиво похваляє і з своєї государської милості почне вас держати в своєму государському милостивому жалуванні і в піклуванні більше, ніж раніше, і на ваше чолобиття великий государ, його царська пресвітла величність, накаже в малоросійські міста послати своїх государевих воєвод.

2. Також великому государеві, його царській пресвітлій величності, б'є чолом гетьман з Військом Запорозьким про вольності козацькі, про суди, про маетки і про плату Війську Запорозькому.

Щоб стародавні права і вольності козацькі він, великий государ, пожалував і зводив підтвердити і щоб козаків старшина козацька, тобто гетьман, судді, полковники, сотники і отамани в війську, по містах і по селах відповідно до прав і звичаїв стародавніх військових судили і карали; а в ті суди козацькі і в права військові ні боярин, ні воєвода, ні стольник, ні інший начальницький чоловік втручатися і козака в війську, і по містах, і по селах судити і карати не повинен і не буде повинен, а тільки вищеназвана старшина козацька, тому що права, вольності і суди військові в статтях, з покійним Богданом Хмельницьким, гетьманом запорозьким, укладених, і в статтях «Переяславських» і «Батурицьких» збережені є.

І великий государ, його царська пресвітла величність, вислухавши цю статтю, гетьмана Івана Брюховецького, і старшину, і все Військо Запорозьке пожалував, велів тій статті бути по їх чолобиттю.

Щоб доми і хутори козацькі, що є по всіх містах і селах, від усяких постоїв відповідно до стародавніх вольностей і прав козацьких вільні були і щоб усякий боярин і воєвода, що з військом через міста проходить чи в містах стоїть, у домі козацькому ні сам не зупинявся, ні ратних людей становити не велів, але по домах міщанських і по селянських постої ратним людям, що через місто проходять чи в місті стоять, бути мають;

також і інші всякі місця козацькі, тобто гаї, сади, займища, сіножаті, поля, огороди, при вольностях непорушне без усякої шкоди від бояр, і воевод і ратних людей, що перебувають у містах чи через міста проходять, мають бути при тих же вольностях козацьких. Вдови, що залишилися після козаків, в бою убитих і вдома померлих, в домах і в усіх своїх маєтках з дітьми своїми збережені мають бути; а якби вдова козацька не за козака заміж пішла, тоді, хоч вона і втрачає вольність, проте ж діти козацькі відпадати від вольностей козацьких батьківських через усяку налогу не повинні.

І великий государ, його царська пресвітла величність, вислухавши цю статтю, наказав, щоб було так, як вони в чолобитній просять; а про збереження козацьких маєтків (наказав) послати свій государев указ боярину і воеводам у Київ і в інші малоросійські міста.

А млини козацькі, ті, які стоять на заплоті власними, а не громадськими грішми гаченій, при козакові чи при вдові козацькій, вільні від усього мають бути; також з млинів козацьких, тих, які на заплотинах громадою зроблені і тепер є в звичаї громадою ремонтувати, одна половина прибутку в казну государеву, а друга половина на козака чи на вдову козацьку йти повинна; також і млини міщанські і мужицькі, крім їхньої третьої млинарської мірочки, в государеву казну належати повинні будуть, тому що всякий козак для того голову свою на поле бою за достойність його царської пресвітлої величності носить і вмирати готовий, щоб вільно і спокійно в домі своєму жив і маєтки свої без перешкоди тримав.

І великий государ, його царська пресвітла величність, вислухавши цю статтю, гетьмана Івана Брюховецького, і старшину, і все Військо Запорозьке пожалував, велів бути по їх чолобиттю.

Також щоб вотчини і пасіки козацькі відповідно до тих же давніх вольностей козацьких від дані медової вільні були. А якби який-небудь козак слухняним не був і у військо ходити ухилився, тоді такий козак від вищезгаданих статей відпадати і до міських обов'язків причислений бути має; тому що государський милостивий указ про те є, щоб ті особи з того тішилися, що їм грамотами надано. Також б'є чолом гетьман з військом, щоб села, млини, грамотами особам заслуженим надані, стаціям, поборам для казни і орендам не підлягали; а ті вотчини і пасіки в малоросійських містах у трьох місцях у козаків батьківські, а в інших — куплені.

І великий государ, його царська пресвітла величність, дав указ бути тим їх вотчинам і пасікам по старині і по купчим, за ким ті вотчини і пасіки нині є.

3. *Про обрання гетьмана і про надання на булаву гетьманську.* Якщо судом божим нинішньому і майбутньому гетьманові смерть трапиться, то щоб проміж війська Запорозького козацького, а не з іншого якогось народу і війська, справжнього козака гетьманом по стародавніх правах військових обирати на гетьманство по указу великого государя, його царської пресвітлої величності, при особі, від престолу його государського присланий, вільно Війську Запорозькому було; а обраний гетьман в Москву їздити і великого государя пресвітлі очі бачити повинен буде так, як нині гетьман нинішній за своєю обіцянкою учинив...

І великий государ, вислухавши цю статтю, указав, щоб було так, як написано...

Щоб уся волость Гадяцька при булаві була так, як за покійного Богдана Хмельницького, гетьмана запорозького, було; а в волості Гадяцькій Зінківського полку такі міста знаходяться: Котельва, Опішня, Куземин, Грунь Черкаська, Зінків, Лютинка, Веприк, Рашівка, Камишна, Ковалівка, Бурок, щоб при Гадячі і ті всі згадані містечка з млинами, з селами, з полями і з іншими угіддями, що до тих містечок належать, на булаву гетьманську йшли, та в тих же містах млини дані будуть осавулам військовим — двом чоловікам.

І великий государ, його царська пресвітла величність, вислухавши цю статтю, пожалував гетьмана, велів йому на булаву Гадяч з тими містами дати.

5. *Про воєвод і про ратних людей, в якому місті мають бути.* По указу великого государя, його царської пресвітлої величності, в містах при воєводах має бути ратних людей: у Києві — п'ять тисяч, в Переяславі — дві тисячі, а з тих двох тисяч у Канів п'ятсот чоловік переміною ходити мають, в Чернігові — тисяча двісті, в Ніжині — тисяча двісті ж, в Новгородку триста, в Полтаві — тисяча п'ятсот, і з них на Запорозжя тисяча піде, в Кременчуку — триста, на Кодаку — триста, в Острі — триста з Києва, також і до Мотовилівки триста з Києва ж ходити мають, при гетьмані сто чоловік. Для того ж б'є чолом великому государеві гетьман з військом, щоб воєводи в дорогу воїнську гетьману і полковникам половину ратних людей із міст давали, не відмовляючись указом государським; про це, припадаючи до лица землі вже вдруге гетьман з військом чолом б'ють. Ті ж воєводи, що перебувають по містах, ні до яких справ ні до судів козацьких втручатися не повинні...

І великий государ, його царська пресвітла величність, вислухавши цю статтю, указав своїм великого государя ратним людям в малоросійських містах, щоб було так, як сказано в чолобитній; а бояринові і воєводам, які в малоросійських містах будуть, послати свій государів указ, щоб вони веліли йому, гетьманові, під час війни для походів, а полковникам для посилок ратних людей давати з тих міст за своїм розсудом.

9. *Про послів чужоземних.* Як перед цим без государевої волі до чужих навколишніх земель, тобто до хана кримського і до інших, не посилав гетьман своїх посланців, так і надалі, пам'ятаючи присягу з цілуванням хреста, гетьман виконувати з військом готовий.

І великий государ, його царська пресвітла величність, гетьмана Івана Брюховецького жалує, за то, милостиво похваляє.

10. *Про привілеї містам.* По указу великого государя, його царської пресвітлої величності, привілеї королівські, міщанам на магдебурзьке право надані, гетьман, відібравши в міщан, попав у Приказ Малої Росії.

І великий государ, його царська пресвітла величність, вислухавши цю статтю, наказав на право магдебурзьке дати їм свої государеві жалувані грамоти відповідно до їх привілеїв.

Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т. / За ред. В.Д. Гончаренка. — К.: Ін Юре, 1997. — Т. 1. — С.175 - 178.

«Глухівські статті» Д.Многогрішного (6 Березня 1669 р.)

(Витяги)

3. Гетьман Богдан Хмельницький в попередніх статтях постановив, щоб царської величності воєводам з ратними людьми бути в Переяславі, в Ніжині, в Чернігові, а тепер щоб царська величність в малоросійських містах воєводам і ратним людям бути не указав; тому що від них часті сварки і прикrostі бували, через те і війна почалася. А прибутки, які повинні йти на нього, великого государя, в казну, то щоб ті податки доручити збирати гетьманові, а гетьман для цього приставить вірних людей; а вчинити б збирання тих податків тоді, як на Україні відновляться колишні достатки.

Великий государ, його царська пресвітла величність, указав, щоб були в малоросійських містах воєводи і ратні люди для оборони від ворогів і щоб надалі в малоросійських містах нестійкості і зради ні від кого ніякої не було, і указав бути воєводам і ратним людям в містах відповідно до попередніх статей і тепер знов підтвердити в статтях, а воєводам бути в Києві, в Переяславі, в Ніжині, в Чернігові, в Острі; а в права їх, і в вольності, і суди, і всякі діла воєводам втручатися не указав, як київському воєводі, так і іншим воєводам, а указав мати начальство над ратними людьми, які прислані для захисту «во всяком строений»...

...А про побори з малоросійських міст указав, щоб було, як завжди, що написано в статтях гетьмана Богдана Хмельницького.

І гетьман, і вся старшина, і козаки, і міщани ухвалили цій статті бути так.

4. Щоб відповідно до раніше схвалених статей Богдана Хмельницького війську реєстровому, яке буде завжди на службі, було царської величності милостиве жалування і плата з його царської пресвітлої величності казни.

Великий государ, його царська пресвітла величність, про реєстрове військо наказав говорити на раді, скільки тисяч військових козаків має бути на цій стороні Дніпра. А що в тій їх статті написано: війську плата з його царської пресвітлої величності казни, — то цього в тих статтях Богдана Хмельницького не значиться, щоб були побори, які належить збирати в скарбницю царської пресвітлої величності, і з того збору давати на військо за реєстром, кому що в статтях визначено.

І гетьман, і вся старшина, і козаки ухвалили на ній раді: гетьманові тисяча золотих червонців на рік, писареві військовому і обозному по тисячі золотих польських, на суддів військових по триста золотих, на писаря судійського по сто золотих, на писаря та на хорунжого полкового по п'ятдесят золотих, на хорунжого сотницького тридцять золотих, на бунчужного гетьманського сто золотих, на полковників по сто ефімків, на осавулів полкових по двісті золотих, на осавулів військових по чотириста золотих, на сотників по сто золотих; реєстрових козаків має бути тридцять тисяч чоловік, а давати на чоловіка по тридцять золотих польських.

А скільки в якому полку буде козаків, то для цього провести реєстр, а козаки мають бути тільки реєстрові, а в реєстр записувати козаків старих, які довгу службу служили: а якщо старих козаків в полках на тридцять тисяч не вистачить, то в це число приймати в козаки міщанських і поселянських дітей. А на військо запорозьке на тридцять тисяч установити побори з усіх маєтків без винятку, чий би він не був, крім монастирів, і з тих поборів давати великого государя жалування гетьманові з начальницькими людьми і козакам відповідно до раніше затверджених статей; а якщо тих поборів стільки гетьманові, і начальницьким людям, і козакам на жалування відповідно до постанови сповна не вистачить, то ті побори розподілити між ними відповідно до збору, скільки того збору буде.

А в яких полковників і в начальницьких людей є маєтки, і на ті їх маєтки жалувані великого государя грамоти дані, і тих підданих полковникам і всяким начальницьким людям власникам маєтків судити їх їм, і приноси вільні від них приймати, і сіно і дрова готувати; а побори з них на жалування козакам збирати порівну. А до архієпископських, і єпископських, і монастирських підданих в податках на військо, діла нема. А з цього часу в архієпископські і в монастирські вотчини нових нікого не приймати, щоб залишалися тільки ті, що раніше були, і вчинити їм перепис, скільки за архієпископом і за монастирями в їх вотчинах мужиків, а з мужиків в реєстр в козаки не писати і не приймати. А з протопопських і попівських маєтків побори на козаків брати відповідно до положення про козацькі маєтки, а з міст — з усяких прибутків, але після того, як господь бог міжусобиці їх утихомирить і коли вони придуть до попередніх своїх прибутків. А в пільгах від цих поборів бути тим містам, і містечкам, і селам, і поселенням, які доценту спалені і розорені, і через це розорення надана пільга: Переяславу, Ніжину, Любечу, Вороніжу, Кролевцю і іншим містам, які також розорені, пільги на десять років; Чернігову, Остру на сім років; містам, містечкам і селам на три роки.

6. Як перед цим заслужені пожалувані були честю дворянською, щоб вони при цьому ж чині і честі й надалі перебували; а які надалі заслужать і гетьман і старшина стануть бити чолом про них, то щоб царська пресвітла величність їх до тої ж дворянської честі зволив пожалувати. А кому гетьман і старшина за услугу дадуть млин або село і універсали свої дадуть і стануть бити чолом царській пресвітлій величності, то щоб царська величність пожалував на ті маєтності свої царської величності грамоти.

Великий государ, його царська пресвітла величність, пожалував їх по їхньому чолобиттю.

12. Щоб дозволено їм було від навколишніх государів всякі присилані листи приймати і прочитувати, а прочитавши, до великого государя відсилати і від себе б їм до них писати.

Великий государ, його царська пресвітла величність, наказав у цій статті гетьманові і всьому Війську відмовити, тому що попередній гетьман Богдан Хмельницький і інші гетьмани, хоч і на обох боках були гетьмани, але їм ні з якими государями зсилки чинити не велено, тому що від цього чиняться в малоросійських містах часті сварки.

22. Відомо стало великому государеві, його царській пресвітлій величності, що всяка міжусобиця, пролиття невинної крові і відведення в полон до бусурманів відбуваються з вини свавільних людей, які, забувши страх божий і свою обіцянку, затівають всякі сварки і поширюють заколотницькі розмови і від того чиняться великі біди: залишивши свої роботи, землероби, будники, винокури об'являють себе козаками, а від того біди і розорення чиняться великі, а справжнім козакам вони причиняють безчестя; для того призначити полковника з малоросійських міст і щоб при ньому було тисяча чоловік козаків реєстрових; а якщо де виникнуть які від когось нестійкості і зрада, то йому, полковникові, тих свавільних людей утихомирювати за своїми правами, як це їм за їхніми правами належить; а тому полковникові і тисячі чоловікам козаків платити по договореності на рік, і щоб вони були на упорядженому місці, де пристойно для всіх полків, з цього боку Дніпра.

І гетьман, і старшина, і козаки приговорили цій статті бути так.

25. А якщо війська ворожі, татарські і задніпрянські козацькі, мали б на цю сторону Дніпра наступати війною, тоді смиренно просимо його царську пресвітлу величність про швидкі підкріплення на допомогу проти того ворога і не про кого іншого, а тільки про його царської пресвітлої величності боярина і воєводу і намісника белгородського про князя Григорія Григорійовича Ромодановського-Стародубського, щоб від нас по государевому указу від наступаючих ворогів боронив і разом з нами їм відсіч давав, але щоб не так, як раніше бувало, що Військо Запорозьке писало, просячи собі швидких підкріплень, а підкріплення завжди зволікалися, і тому вороги, наскочивши, країну цю до останньої загибелі довели і знищили. Тому нині смиренно просимо його царську пресвітлу величність, що якщо тільки дамо знати про наступаючих ворогів на Україну, щоб у той же час ратні його царської пресвітлої величності люди з його милостю боярином без зволікання були прислані на оборону; до того часу поки його милість боярин прийде, щоб воєводи, що є в малоросійських містах, скільки буде треба ратних людей не забороняли давати.

Про цю статтю відомо буде великому государеві, його царській пресвітлій величності, і про раті указ великого государя, його царської пресвітлої величності, буде, а раті великого государя в доброму стані перебувають устроєм і розпорядженням великого государя, і звикли з боярами і воєводами ходити усякими ратними строями і відсіч давати ворогам, про це їм і самим відомо; а швидко, і неорганізоване, і безрозсудно ходити не звикли. А якщо вороги великого государя на малоросійські міста наступати будуть, то по указу великого государя ратні люди на підмогу посилатися будуть; а якщо по нинішньому невпорядкованому останньому шляху не скоро будуть, то того собі в немілість великого государя не ставити. А з міст від воєвод і від ратних людей міська оборона подаватися буде, а з міста ходити обороняти вилазками; а якщо доведеться гетьманові йти в похід з причини приходу ворожих і свавільних людей, то йому давати з Ніжина, з Чернігова по двісті чоловік піхоти, а бути їм у походах з гетьманом на його, гетьманських, конях і харчах.

27. По указу великого государя, його царської пресвітлої величності, і за згодою всього Війська Запорозького цієї сторони Дніпра на раді в Глухові боярин і воєвода і намісник Белгородський князь Григорій Григорійович Ромодановський з товаришами та гетьман Дем'ян Ігнатів, і обозний, і судді військові, осавули, писар, і полковники, і вся старшина, і козаки постановили: писати на ту сторону Дніпра, до королівства Польського і

Великого князівства Литовського, до гетьмана війська запорозького Петра Дорошенка, і до всієї старшини, і до козаків, сповіщаючи про перехід у підданство до його царської пресвітлої величності і про обрання гетьмана Дем'яна Ігнатова Війська Запорозького цієї сторони Дніпра, що він, гетьман Дем'ян, і вся старшина, і військо, залишивши всякі сварливі і непотрібні слова і пораду лукаву зрадника Івашки Брюховецького, і пізнавши справжню милість і благодіяння великого государя, його царської пресвітлої величності в провинах своїх били

чолом на вічне підданство непорушне; і за це заспокоєння і за милість великого государя, його царської пресвітлої величності склавши подяку всемогутньому богові, постановили, щоб між собою ця сторона з тією стороною Дніпра війни не вели і перебували в любові і в згоді, а свавільців, які, залишивши спокій і тишину, радіють з війни міжусобної щоб утихомирювати. А як по указу обох великих государів, великого государя нашого, його царської пресвітлої величності, і королівської величності, великих і повноважних послів і комісарів рішення прийнято, щоб від хана кримського їм відлучитися, то щоб після цього з ними (татарами) ніякої ради не мати; а якби стали сили хана кримського наступати, то з допомогою всемогутнього бога проти тих сил об'єднано міцно і непохитно стояти.

І гетьман, і старшина, і козаки постановили цій статті бути так.

Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т. / За ред. В.Д. Гончаренка. – К.: Ін Юре, 1997. – Т. 1. – С.179 - 183.

“Конотопські статті” І. Самойловича (1672 р.)

СТАТТІ КОНОТОПСЬКІ, або, точніше, біля Козацької Дуброви між Конотопом і Путивлем, дані від великого государя, його царської пресвітлої величності, всеросійського самодержця при постановленні гетьмана Івана Самойловича всьому Запорозькому війську і малоросійському народові

Великий государ цар і великий князь Олексій Михайлович, всієї Великої, Малої і Білої Росії самодержець, указав боярину, воєводі та Білогородському наміснику князеві Григорію Григоровичу Ромодановському, думному дворянинові та медінському наміснику Івану Івановичу Ржевському і дяку Афанасію Ташликову їхати в його, великого государя, Малої Росії черкаські міста, в Запорозьке військо цього боку Дніпра, й ударував, велів учинити в Конотопі раду, а на раді звелів бути преосвященному архієпископові чернігівському й новгородському Лазарю Барановичу, обозним, судьям, осаулам, полковникам, усій старшині й козакам і за їхнім правом звелів їм обрати гетьмана, кого вони поміж себе облюбують. А як виберуть гетьмана, то великий государ, його царська пресвітла величність, звелів вичитати на раді статті, які були дані за указом великого государя, його царської пресвітлої величності, колишньому гетьману Богданові Хмельницькому і всьому Запорозькому війську, на яких, статтях, були під високою рукою його царської пресвітлої величності колишній гетьман Богдан Хмельницький і все Запорозьке військо. А інші статті указав великий государ, його царська пресвітла величність, учинити за їхнім чолобиттям тепер знову для потвердження Запорозькому війську, щоб надалі не було зради й християнського кровопролиття, як учинилося від зрадників від Івашка Виговського, від Юрашка Хмельницького, від Івашка Брюховецького та інших однодумців. А коли вони оберуть гетьмана, то їм з тим новообраним гетьманом йому, великому государю царю і великому князю Олексію Михайловичу, всієї Великої, Малої і Білої Росії самодержцю, його царській пресвітлій величності, і його государським дітям, великому государю, благородному царевичу і великому князю Феодору Олексійовичу, всієї Великої, Малої і Білої Росії великому государю, благородному

царевичу і великому князю Іоанну Олексійовичу, всієї Великої, Малої і Білої Росії великому государю, благородному царевичу і великому князю Петру Олексійовичу, всієї Великої, Малої і Білої Росії, та іншим государським наслідникам учинити віру на вічне й вірне підданство за непорочною євангельською господньою заповіддю і цілувати хрест. І бути їм у нього, великого государя, його царської пресвітлої величності і його государських наслідників у вічному підданстві невідступно на колишніх правах і вольностях за колишніми його, великого государя, його царської пресвітлої величності, жалуваними грамотами, які було дано давнішому гетьманові Богдану Хмельницькому та іншим гетьманам і всьому Запорозькому війську.

І в нинішньому 180 році, 17 дня, в червні, за указом великого государя царя і великого князя Олексія Михайловича, всієї Великої, Малої і Білої Росії самодержця, боярин, воевода і білогородський намісник, князь Григорій Григорович Ромодановський з товаришами на прохання генеральних — обозного Петра Забіли з товаришами — і полковників Запорозького війська, що були при них, учинили під Путивлем і Конотопом, у Козацькій Дуброві, в кінці валу, раду і говорили на раді указ великого государя, його царської пресвітлої величності, Лазарю Барановичу, чернігівському й новгородському архієпископу, обозному, суддям, всій старшині і війську.

У нинішньому 180 році, в березні місяці в різних числах, вищеназваний архієпископ зі своїми дворовими людьми, з конюшим Яковом Хапчинським і з кухмістром Григорієм Менжинським писав до великого государя і великого князя Олексія Михайловича, всієї Великої, Малої і Білої Росії самодержця, до його царської пресвітлої величності, оголошуючи про зраду бувшого гетьмана Дем'яна Ігнатова за листом всієї генеральної старшини. А ви, обозний Петро Забіла і вся генеральна старшина з усім Запорозьким військом, писали зі слізним чолобиттям до великого нашого государя, його царської пресвітлої величності, з генеральним писарем Карпом Мокрієвим та стародубським полковником Петром Рословцом з товаришами, що ви є правдешні піддані царської величності та побачили таємне зрадницьке спілкування бувшого гетьмана Дем'яна Ігнатова з гетьманом того боку Дніпра Петром Дорошенком і його прошуки підданства турському султанові — він хотів тим таємним спілкуванням завести у вічну бусурманську неволю й вас, підданих великого нашого государя, його царської пресвітлої величності.

Тоді ви, постерігаючи те й пам'ятаючи своє вірне підданство великому нашому государю, його царській пресвітлій величності, і обіцянку перед святим Євангелієм бути в повному послушенстві, взяли його, зрадника, прислали з тим вищезгаданим генеральним писарем й товаришами великому нашому государю, його царській пресвітлій величності, і били чолом, щоб великий наш государ, його царська пресвітла величність, ударував вас, вірних своїх підданих, велів учинити за вашими правами раду для обрання нового гетьмана, а на раду послати боярина та воеводу і ратних людей, а ви обіцяєтеся служити за вірним своїм і невідступним підданством, як колись, так і нині, великому государеві, його царській пресвітлій величності, і наслідникам його царської величності; і, сподіваючись на милість великого нашого государя, його царської пресвітлої величності, обнадіяли через лист усіх полковників, які є на цьому боці Дніпра, що будуть у підданстві у великого нашого государя, в його царської пресвітлої величності, за вашими правами й вольностями та за Глухівськими статтями. А що була то його, Демкова, зрада великому государю, його царській пресвітлій величності, прислали на обвинувачення до великого нашого государя, його царської пресвітлої величності, явні свідчення про ту зраду. І, бачачи до себе вашу вірну службу та щире старання, що ви не дали тому зрадникові Демку і брату його з товаришами їхніми здійснити свій намислений замір, до тієї зради не пристали, не схилилися на посварні й звабні його, Демкові, слова й утвердили всьому християнському народові малоросійських міст, жителям цього боку Дніпра бути під державою великого нашого государя, його царської величності, також що не захочете до ваших смертей мати іншого государя, великий наш государ, його царська пресвітла величність, ударує милостиво й похваляє та зволяє неодмінно тримати вас у своїй

государській милості; а ви будьте й надалі надійні, без усякого сумніву на його государську милість. І ударує вас колишніми вашими правами й вольностями за колишніми Глухівськими статтями, і ці права та вольності ніколи не буде порушено. А ви б колишні всі статті підтвердили, а нові статті, які будуть потрібні вам до попередніх статей, постановили б.

Тож преосвященному чернігівському й новгородському архієпископу Лазарю Барановичу, обозному, і суддям, і писарю, і полковникам, і всій старшині, й козакам говорено:

Указав великий государ, його царська пресвітла величність, обрати за їхніми правами й вольностями гетьманом, кого вони облюбують.

І обозний, і судді, і писар, і полковники, і вся старшина, й козаки обрали за своїми правами й вольностями гетьманом Івана Самойловича.

І боярин, воєвода та білогородський намісник князь Григорій Григорович Ромодановський з товаришами веліли прочитати і закріпити попередні Глухівські статті і теперішні, які наново додано за указом великого государя. І на тих статтях гетьман і полковники, яких учинено наново, поприсягли за святою євангельською заповіддю великому государеві царю і великому князю Олексію Михайловичу, всієї Великої, Малої і Білої Росії самодержцю, і його государським наслідникам на вічне підданство, що бути їм під їхньою государською рукою невідступно.

А після того запису приведений до віри гетьман Іван Самойлович, і той запис — під статтями.

Про підданство Запорозького війська.

Бути в підданстві у великого государя царя і великого князя Олексія Михайловича, всієї Великої, Малої і Білої Росії самодержця, і в його, царської величності, благородних дітей, добровірного царевича і великого князя Феодора Олексійовича, всієї Великої, Малої і Білої Росії, добровірного государя царевича і великого князя Іоанна Олексійовича, всієї Великої, Малої і Білої Росії, добровірного царевича і великого князя Петра Олексійовича, всієї Великої, Малої і Білої Росії, та їхніх государських наслідників новообраному гетьману Івану Самойловичу, обозному, суддям, писарю, полковникам, сотникам, усій старшині і всьому Запорозькому війську, людям усякого чину й віку, і черні за попередніми статтями, які постановлено при колишніх гетьманах, і за Глухівськими статтями, постановленими й ствердженими, і за обіцянкою гетьманською, всієї старшини та всього Запорозького війська, закріпленою перед святим Євангелієм і підписаною руками на тому, що ті статті самі в собі тримають.

Обозний Петр Забіла, і вся старшина, і козаки, вислухавши цю статтю, обіцялися великому государеві і його, царської величності, благородним дітям та їхнім наслідникам служити неодмінно до смерті життя свого.

2

Про мир з Короною Польською і про Київ.

Били чолом великому государю вся генеральна старшина, обозний Петр Забіла, судді Іван Самойлов, Іван Домонтов, писар Карп Мокрієв, полковники, сотники, вся старшина і все Запорозьке військо, щоб вони знали, як учинилося постановлення миру поміж обома великими государями як царської величності, так і королівської величності, і про Київ.

За указом великого государя, його царської величності, був учинений і потверджений договір на перемирні літа через боярина й тверського намісника, князя Юрія Олексійовича Долгорукова з товаришами, також і через великих, повноважних послів королівської величності Яна Гнинського, хелмського воєводу з товаришами, а інші статті відкладено на з'їзд до 182 року.

Місто ж Київ через порушення з боку королівської величності великий государ, його царська величність, ніколи не велітиме відступити.

Обозний, і вся старшина, і козаки б'ють чолом на милість великого государя, його царської величності, що ударував і велів їм оголосити про постановлення миру і про Київ.

3

Щоб гетьман без відома всього війська нікого не судив і не карав.

Били чолом великому государю, його царській величності, генеральні — обозний Петр Забіла, судді Іван Самойлов та Іван Домонтов, писар Карп Мокрієв,— полковники, сотники, вся старшина і все Запорозьке військо, щоб вони не терпіли ніякої неволі й жорстокості від нашого новообраного гетьмана, як то було від зрадника Демка, і щоб він над ними не чинив ніякого суду без поради всієї старшини і безневинно. А за переступ, коли хто в тому об'явиться, судом і доказом військовим [карав і відставляв від чину, коли хто того чину буде недостойний, також і з іншим військовим товариством], і посполитим народом чинив не за волею, а за судом і правом.

Великий государ, його царська величність, ударував генеральних — обозного Петра Забілу, суддів Івана Самойлова та Івана Домонтова, писаря Карпа Мокрієва,— всю старшину і хто буде після них, також все Запорозьке військо, велів бути цій статті за їхнім чолобиттям.

4

Щоб гетьман без відома царської величності і всього Запорозького війська ні про що не листувався з жодним стороннім монархом і з гетьманом Дорошенком та не чинив усних змовлянь.

Вони ж, генеральна старшина, обозний, судді, писар, і все Запорозьке військо били чолом великому государю, його царській величності, щоб той-таки новообраний гетьман без указу великого государя, його царської величності, і без поради їхньої, старшини, ні про що не писав до сторонніх монархів та до інших государів, а найбільше до Дорошенка, також не смів входити і в усні змовляння.

Великий государ, його царська величність, і тій статті вказав бути за їхнім чолобиттям.

5

Про розмову польських послів у Москві, що гетьман Дем'ян Ігнатов наїжджав на численні міста у Мстиславському воєводстві по річку Сож.

Коли були у великого государя, у його царської величності, в Москві великі й повноважні послы найяснішого великого государя Михаїла, божою милістю короля польського, великого князя литовського, руського та інших, його королівської величності, Ян Гнинський, хелмський воєвода, з товаришами, то, будши у великого государя з боярами, думними людьми в розмові, казали, що бувший гетьман Дем'ян Ігнатов у землях королівської величності, у Мстиславському воєводстві і в повітах Мозирському та Речицькому, наїжджав на численні міста по річку Сож через три роки після Андрусівського договору. Тож, коли трапиться, що піддані великого государя, його царської величності, малоросійські жителі у землі королівської величності по річку Сож, заїхали у ті міста, то з тих міст тим людям відступити і надалі не заїжджати земель та всіляких угідь королівської величності, не чинити ніяких зачинів і зачіпок, а жити з людьми королівської величності спокійно. А для кращого справлення в рубежах великого государя, його царської величності, і великого государя, його королівської величності, призначені можливі й розправні суди. Ті межеві судді, з'їхавшись у ті краї й учинивши обіцянку перед святим Євангелієм у всякій правді-істині, оглянуть межі і справедливо розсудять, як буде найкраще. Обозний, і вся старшина, й козаки постановили бути так цій статті.

6

Про Дорошкову зраду польському королю і щоб йому не допомагали.

Відомо великому государю, його царській величності, що Дорошенко, зрадивши свого государя, його королівську величність, піддався з усією купою турському султанові і починає з королівською величністю війну. І коли, від чого боже борони, той султан зі своєю силою і Дорошенко наступлять на держави королівської величності і військам королівської величності буде допомога, то новообраному гетьманові, всій старшині і всьому Запорозькому війську в той час аж ніяк не допомагати Дорошкові начальними

людьми чи чимось іншим і на те привести до віри начальних людей і військових, що вони самі ніякими справами не допомагатимуть Дорошенку і стримуватимуть та заборонятимуть від того і підлеглих людей своїх полків, щоб у великого государя, його царської величності, не було через те розбрату з королівською величністю.

Обозний, і вся старшина, і козаки постановили бути так тій статті.

7

Про служивих і всіляких людей, що втікають з Великої Росії в Малу Росію, щоб їх не приймати, а прийнятих раніше щоб висилати назад.

У Глухівських статтях було постановлено: малоросійським жителям не приймати і не тримати в себе служивих людей, солдат, драгун і всілякого чину людей, що не захотіли служити великому государю, його царській величності, також боярських людей і селян, які, вчинивши вбивство, чи розбій, чи що інше вкравши, прибіжать у малоросійські міста. За тою статтею зрадник Демко ніякого не вчинив наказу малоросійським жителям і через таємну свою зраду допускав приймати тих утікачів. І нині безперервно б'ють чолом великому нашому государю, його царській величності, стольники, стряпчі, дворяни, всякого чину служилі й посілі люди, що в малоросійських містах жителі приймають їхніх людей, селян, які вчинили їм усілякий розор і смертне вбивство, грабіж і підпали, і від чого їм чиниться велике розорення. Тож новообраному гетьманові, генеральній старшині і всьому Запорозькому війську надалі не приймати ніяких утікачів та селян, а яких прийнято досі, то тих відпускати відразу після нинішнього договору.

Обозний, вся старшина й козаки постановили бути так цій статті і розіслати про те в усі полки свої універсали.

8

Про повноважних послів і комісарів московських і польських чи якихось інших, щоб при тих договорах і комісіях бути послам Запорозького війська.

А ще у Глухівських статтях написано: коли в царській величності учиниться комісія з будь-яким государем, чи з королівською величністю, чи з кримським ханом і тут згадуватиметься про Запорозьке військо, то щоб царська величність ударував, дозволив бути при своїх, царської величності, комісарах, їхнім висланим, тому що на першій комісії їхніх людей не було і від того Запорозьке військо було в немалім жалю. І великий государ указав бути їхнім військовим посланцям зі своїми, царської величності, великими й повноважними послами та комісарами на договорі при постановленні на прохання Запорозького війська цього боку Дніпра, гетьмана й усієї старшини. І за указом великого государя, його царської величності, з великими й повноважними послами, з ближнім окольничим і чебоксарським намісником Василем Семеновичем Волинським із товаришами посилено на з'їзд у село Мигновичі, а в селі Мигновичах у великих і повноважних послів з'їздів не було через те, що великі повноважні послы й комісари королівської величності, Ян Гнинський, хелмський воєвода, з товаришами, приїхали до великого государя, його царської величності, в Москву. А в Москві бояри й думні люди великого государя, його царської величності, казали, що великий государ, його царська величність, указав бути при розмові своїм, царської величності, посланцям Запорозького війська, київському Костянтину Солонині з товариством, щоб вони прослухали українські справи. І великі й повноважні послы королівської величності казали боярам і думним людям царської величності, що в них у тому немає від їхнього государя, його королівської величності, наказу і повної сили їм не дано, і через те тим посланцям бути на розмові при них, боярах та думних людях, не можна. І щоб надалі їхнім посланцям не бути на з'їздах з великими й повноважними послами через те, що зобабіч буває між великими государями в їхніх великих государських справах мовчання й неузгода. А коли будуть якісь договори чи спомин на з'їздах про малоросійські міста цього боку Дніпра, то царська величність зволить звідомлювати про те їх, Запорозьке військо, листами.

Обозний, і вся старшина, і козаки постановили цій статті бути так і поклялись на волю великого государя, його царської величності.

Про нову розкату в Чернігові і про нову греблю на річці Стрижі, щоб обидві були знесені.

Відомо стало нашому государеві, його царській пресвітлій величності, що бувший чернігівський полковник Васька Ігнатов почав робити біля Чернігова вивід і додаткові розкати, щоб відняти у ратних людей царської величності воду і учиняти всіляке ущемлення. А сотник Чернігівського полку Левко Полуботченко зайняв на річці Стрижі водяний проїзд, засипав греблюю і поставив млин, а в тому місці і на тій річці млинів до цього не було.

І великий наш государ, його царська величність, звелів вам, гетьману, всій старшині і війську сказати свій, царської величності, указ, щоб той млин знести, а греблю розкопати і відновити проїзд на тій річці, як колись. А вивід і розкати біля Чернігова з тієї ж причини відломати і надалі на річках, де є до міст водяний шлях, гребель не робити, щоб через те не було ущемлення в малоросійських містах людям царської величності і водяний шлях був чистий для перевозу хлібних запасів, а про те заказати суворо.

Обозний, вся старшина й козаки постановили бути так цій статті.

10

Про тисячний охоцький полк компанійців Новицького, щоб його не було.

Генеральні, обозний Петр Забіла з товаришами, і полковники з військовою старшиною, і козаки казали: у Глухівських статтях, у статті 22, написано учинити для свавільних людей полковника з малоросійських міст і щоб при ньому була тисяча чоловік реєстрових козаків, а коли від кого трапиться де і почнеться хитання та зрада, то йому, полковникові, тих свавільців приборкувати. А зараз б'ють чолом великому государеві, щоб його царська величність ударував їх, гетьмана, полковників і козаків, указав не бути тисячі чоловік компанії полку Новицького через те, що від таких компаній чиниться жителям малоросійських городів, міст, містечок та сіл всілякі розори та образи.

І великий государ, його царська величність, ударував, велів бути тій статті за їхнім чолобиттям.

ЗАПИС,

за яким новообраний гетьман приведений до віри

Я, великого государя, його царської пресвітлої величності, Запорозьких військ гетьман Іван Самойлович, обозний, судді, писар, осаули, полковники, сотники зі всілякими чиновними людьми й Запорозьким військом обіцяємося всемогутньому господові Богу перед святим його Євангелієм за його непорочною заповіддю, яка в тому-таки Євангелії вказана, що їй-її служити нам на тому великому государю царю й великому князю Олексієві Михайловичу, всієї Великої, Малої і Білої Росії самодержцю, і його добровірній государині цариці, великій княгині Наталії Кирилівні, і його государським благородним дітям, великому государю й великому князю Федору Олексійовичу, всієї Великої, Малої і Білої Росії, великому государю і великому князю Іоанну Олексійовичу, всієї Великої, Малої і Білої Росії, великому государю і великому князю Петру Олексійовичу, всієї Великої, Малої і Білої Росії, і їхнім государським наслідникам правдою, й вічно, постійно перебувати у підданстві, звершувати всілякі істинні й бажані послуги його царській пресвітлій величності, не мати ніяких зносин ні з якими сторонніми государями, які не тільки перебувають у ворожнечі з його царською величністю, але і з тими государями, з якими його царська величність лишається у святій дружбі й любові, без указу й повеління його царської пресвітлої величності, та не бажати й не шукати собі, Запорозькому війську цього боку Дніпра, іншого государя, і ніякою мірою не шкодити країнам, які перебувають під державою великого государя, його царської пресвітлої величності. А коли почуємо якихось ворогів, від чого, либонь, Боже борони, польських, чи турецьких, чи кримських, чи зібрання якихось інших держав, то мені, гетьману, і всім нам стояти за достойність його царської пресвітлої величності і його государських наслідників за нашою обіцянкою, що обіцяємося нині перед цим святим Євангелієм, стояти супроти всякого їхнього

государського ворога і чинити в допомогу промисел та битися, не хоронячи своїх голів до самої смерті. А де звелить його царська величність бути на своїй, великого государя, службі нам, Запорозькому війську цього боку Дніпра з військовими людьми, то нам з тим ворогом мати промисел і з тим ворогом битися, і ні в яких належних військових потребах не їхати зрадою ні в яку державу, і не покинути. А мені, будучи на гетьманському уряді, і нам, начальним людям і всьому війську, посварних і бунтарських слів ні від кого не слухати і не вірити ніяким плевосіателям, а нам також, старшині й війську, гетьмана не покинути і государському ворогові не видати. А бути нам у його царської пресвітлої величності, його царської величності, благородних дітей та в їхніх наслідників у підданстві за його, царської величності, милостивими жалуваними грамотами і за старими статтями, які дано було попереднім гетьманам, і за нашими правами та вольностями. А ті статті, що постановлено в Глухові, також і на нинішній раді при преосвященному Лазарі Барановичу, чернігівському й новгородському архієпископі, при боярині, білогородському наміснику, при князі Григорію Григоровичу Ромодановському, при думному дворянині й мединському наміснику, при Івані Ржевському та при дякові, при Офонасю Тишликові, підписані руками й закріплені нашою обіцянкою перед святим Євангелієм, то всі ті статті, які названі оце вище, я, новообраний гетьман, і старшина, і все Запорозьке військо, люди всілякого чину та віку, маємо втримати до своєї смерті, так як обіцяємо перед цією святою Євангелією. А коли в чому не втримаємо чи в чому намислимо переступити, то хай покарає нас на душах і тілах наших господь Бог і дітей, і наслідників наших нині й надалі на прийдешні часи.

Величко С. Літопис. Том Другий. – К.: «Дніпро», 1991. – С. 147 – 161.

ПЕРЕЯСЛАВСЬКІ СТАТТІ ГЕТЬМАНА ІВАНА САМОЙЛОВИЧА З РОСІЙСЬКИМ ЦАРЕМ

від 17 березня 1674 року

СТАТТІ, ПОСТАНОВЛЕНІ В ПЕРЕЯСЛАВЛІ З ГЕТЬМАНОМ ОБОХ БОКІВ ДНІПРА ІВАНОМ САМОЙЛОВИЧЕМ

1

Бути у великого государя царя і великого князя Олексія Михайловича, всієї Великої, і Малої, і Білої Росії самодержця, і у царської величності добродітних дітей, у добровірного государя царевича і великого князя Феодора Олексійовича, всієї Великої, і Малої, і Білої Росії, у добровірного государя царевича і великого князя Іоанна Олексійовича, всієї Великої, і Малої, і Білої Росії, у добровірного государя царевича і великого князя Петра Олексійовича, Великої, і Малої, і Білої Росії, у наслідників їхніх государських на вічному підданстві генеральній старшині задніпрських полків: обозному, осавулу, судді, полковникам, сотникам, і всій старшині, і всьому війську Запорозькому, всякого чину та віку людям і черні за цими постановленими і утвердженими, і обіцянкою їхньою, всієї старшини, всього й війська Запорозького, закріпленими перед святим Євангелієм статтями і руками підписаними, як ті статті самі в собі маютья.

Обозний Іван Гулак, і вся старшина, і козаки, вислухавши цю статтю, обіцяли великому государю і його добродітним дітям та їхнім государським наслідникам служити до смерті життя свого неодмінно і супроти турського султана, і кримського хана, і всякого неприятеля стояти й битися, не хоронячи голів своїх. І крім свого государя царя і великого князя Олексія Михайловича, всієї Великої, і Малої, і Білої Росії самодержця, та його

государських дітей, та їхніх государських наслідників не бути у підданстві у турського султана, і у кримського хана, і в жодних довколишніх государів.

2

Обозний, та старшина, та козаки били чолом великому государю, його царській величності, а боярину та воєводам, князю Григорію Григоровичу Ромодановському із товаришами, та гетьману Івану Самойловичу говорили: коли трапиться, що турський султан і кримський хан чи інші неприятельські люди почнуть наступати на них війною, то чи укаже царська величність їх боронити?

І боярин, і воєводи, князь Григорій Григорович із товаришами, і гетьман їм, старшині та козакам, говорили: великий государ, його царська величність, їх, старшину, і все військо Запорозьке, і все поспільство від ворога хреста святого, від турського султана, і від кримського хана, і від інших неприятелів своїми государськими військами укаже боронити. А їм супроти того неприятеля на оборону в яких містах і яким полкам бути і відсіч неприятелю давати, то щоб про те постановили його статті.

Обозний, і вся старшина, і козаки приговорили: задніпрських усіх полків полковникам з козаками збиратися супроти наступу неприятельських людей на ріці Росаві між Каневом та Корсунем і ворогу відсіч давати, з якого боку, від чого, борони Боже, буде їхній неприятельський прихід.

3

Без указу великого государя, його царської величності, до сторонніх монархів у жодні держави і ні до кого гетьману і старшині Задніпрського боку ні про що не писати і зсилання їм із жодними государями не чинити через те, що від того чиняться в малоросійському народі всілякі свари, а коли трапляться які справи про щось писати, то їм писати до великого государя, до його царської величності, а царська величність його, гетьмана, і старшину, і все поспільство зберігатиме в усякому своєму государському милосерді й укаже про їхні справи писати до государів, а що буде писано, то ті листи, за указом царської величності, до них буде прислано, а які усякі присильні листи писатимуться до великого государя від довколишніх государів, то їм ті листи, не розпечатуючи, присилати до великого государя у Москву.

Обозний, і вся старшина, і козаки приговорили цій статті бути так.

4

Коли на Польську державу турський султан зі своїми силами чи якісь інші неприятельські люди наступлять, то Задніпрського боку гетьману, і старшині, і всьому Запорозькому війську на той час неприятельським людям ніякої помочі аж ніяк не чинити ніякими ділами й підначальних своїх полків людей від того утримувати, й забороняти, і без повеління великого государя на здопоможення ні до кого нікого не посилати.

І обозний, і вся старшина, і козаки приговорили цій статті бути так.

5

Коли надалі котрий гетьман, забувши страх Божий і великого государя превелику і невимовну милість, почне в малоросійських містах чинити якісь посвари, їм того поміж себе остерігати й вивідувати всілякими мірами, а вивідавши, писати до великого государя, а тим гетьманським посварам ніяким не вірити.

Обозний, і вся старшина, і козаки приговорили цій статті бути так.

6

Коли гетьман учинить якийсь переступ, oprіч зміни, то його без указу великого государя, його царської величності, не змінювати, а щодо того переступу укаже великий государ учинити дізнання, а за розшуком учинить указа за їхніми правами.

Обозний, і вся старшина, і козаки приговорили цій статті бути так.

7

Били чолом великому государю, його царській величності, генеральна старшина, і полковники, і козаки, і все поспільство: коли за Божим зволенням трапиться гетьманові

смерть чи інше що, щоб великий государ ударував, велів їм обрати гетьмана за їхнім правом.

Великий государ, його царська величність, ударував, велів бути за їхнім чолобиттям.

8

Утікачів до малоросійських міст, служивих людей, солдат, і драгунів, і стрільців, і всяких чинів, також і людей боярських, і селян, які не захотіли служити великому государю, його царській величності, а люди боярські та селяни щось украли, вбивство вчинили, чи розбій, чи інше щось, чи не хотіли дати оброку і втекли на сваволю в його, великого государя, малоросійські міста, — то тих утікачів та всіляких чинів людей не приймати, і в себе не тримати, і віддавати їх із малоросійських міст без будь-якої затримки.

Обозний, і вся старшина, і козаки приговорили цій статті бути так.

9

Били чолом великому государю, його царській величності, старшина, і козаки, і все поспільство, щоб великий государ жителям малоросійських міст усяких чинів, яких до теперішньої війни ратні люди Московського государства піймали в полон, і вказав бути в стороні своєї царської величності, то коли котрий відійде в малоросійські міста сам до родичів своїх і хто де жив у попередні свої місця, не вчинивши ніякого злодійства, тим би жити у старих їхніх місцях, як і давніше.

Великий государ, його царська величність, ударував, велів бути цій статті за їхнім чолобиттям, а коли котрі такі полоняники втечуть, щось укравши, то тих їм віддавати без жодної затримки.

10

Коли в малоросійських містах почнуть чинитися якісь посвари від кого б не було, то гетьману і старшині за тим наглядати, і оберігати міцно, і про те писати великому государю, його царській величності, а тих людей, від кого які посвари учиняться у малоросійських містах, присмирювати й карати, і карати смертю за їхніми справами.

Обозний, і вся старшина, і козаки приговорили цій статті бути так.

11

Жителі малоросійських міст приїжджають у Московське государство і в околичні міста й привозять вино і тютюн та й продають усіляким жителям для своєї користі, і від того кабацьким зборам чиниться порушення і недобір. То щоб учинити міцного заказа під жорстокою карою, щоб жителі малоросійських міст, усіляких чинів люди, вина й тютюну до Москви, і в околичні міста, і в повіті аж ніяк не возили й не продавали і тим би великого государя, його царської величності, казні порушення не чинили, а в порубіжні міста, за договором, на кабаки привозити вільно.

Обозний, і вся старшина, і козаки приговорили: коли трапиться, що жителі малоросійських міст з вином і тютюном будуть піймані у великоросійських містах, то тих із вином і з тютюном вислати, а коли прийдуть ті ж удруге, то в них вино й тютюн забирати дурно на великого государя.

12

Великому государю, його царській величності, били чолом старшина і все військо Запорозьке, щоб вони від гетьмана жодної неволі та жорстокості не терпіли і щоб він над ними, військовою старшиною, ніякої справедливості без ради всієї старшини безвинно не чинив, а за переступа, коли в тому виявиться, судом і військовим розглядом карав і від чину, коли хто того недостойний буде, відставляв; також і з іншим військовим товариством та посполитим народом щоб не за волею своєю, але за судом і правом посполитим чинив.

Великий государ, його царська величність, ударував їх, старшину і тих, хто після них буде, і все військо Запорозьке, велів цій статті бути за їхнім чолобиттям.

13

Били чолом великому государю, його царській величності, обозний Іван Гулак, і вся старшина, і козаки: у Петра Дорошенка учинені полковники-серденята⁴, то щоб великий государ, його царська величність, ударував: їх, серденят, у них і у полковників ні в кого бути в компанії не указав, через те що від таких-ото компаній малоросійських городів, і міст, і містечок, і сіл жителям чиниться всілякий розор та образи, також і запорожцям стацій, і кожухів, і жодної одежі не збирати.

Великий государ, його царська величність, ударував: компаніям і серденятам у гетьмана і у полковників бути не указав; не указав також і на запорозьких козаків збирати стацій і будь-яких одеж.

14

Вони ж, обозний, і вся старшина, і козаки, били чолом великому государю, його царській величності, про козацькі маетки, котрі свої ґрунти мають вічні батьківські й дідівські, куплені поля, ліси, сінні покоси, стави, млини та інші всілякі пожитки, то щоб великий государ тим усім ударовував їх по-давнішньому, а коли кому на його, государя, службі смерть трапиться від неприятеля чи своєю смертю помре, щоб жінкам їхнім і дітям після того всім володіти. А коли заслужений козак лишив після смерті жінку, тоді щоб жінка, після його смерті, вільна була від усіляких образ, тобто становищами, поборами, підводами не утяжувала її всіляка військова старшина, доки не піде заміж: коли за козака, то матиме вольність, а коли за мужика, то підлягатиме владі міській.

Великий государ, його царська величність, ударував: за цією статтею указав відповідно до їхніх прав і вольностей і своїх, царської величності, жалуваних грамот, так само як перед цим на дане їм, і куплене, і заслужене дано, відповідно королівських привілеїв.

15

Коли військо царської величності піде супроти неприятелів, то щоб вони в українських містах у козацьких дворах не ставали, а ставали б у міщан, і вольностей козацьких не відбирали, і мужиками і змінниками їх не називали, і в провідники їх не забирали.

Великий государ, його царська величність, ратним людям у козацьких дворах ставати і вольностей їхніх відбирати не указав, а ставати ратним людям у міщан і у мужиків, а хто почне вольності їхні відбирати і змінниками та мужиками козаків називати, тим царська величність укаже чинити за дізнанням покарання.

16

Збирати в казну царської величності, на його, государеву, платню, і з того збору давати на військо за реестром:

Гетьману — тисячу золотих червонних на рік.

Писарю військовому та обозному — по тисячі золотих польських.

На судей військових — по триста золотих.

На писаря судейського — сто золотих.

На писаря та на хорунжого полкового — по п'ятдесят золотих.

На гетьманського бунчужного — сто золотих.

На полковників — по сто єфимків.

На осавулів полкових — по двісті золотих.

На осавулів військових — по чотириста золотих.

На сотників — по сто золотих.

Реєстровим козакам бути двадцяти тисячам чоловік, а давати на чоловіка по тридцять золотих польських.

А скільки в котрому полку буде козаків, учинити тому реєстра; й бути козакам реєстровим, і надалі в реєстр записувати тих, котрі старі козаки й численні служби служили, а чого в полках старих козаків, у двадцяти тисячах, не вистачить, то в те число приймати в козаки міщанських і поселянських дітей. А на Запорозьке військо, на двадцять тисяч, бути поборам із усяких маєтностей без вибору, чий хто не є, окрім монастирів, і з тих поборів давати великого государя платню гетьману з начальними людьми і козакам за

утвердженими статтями. А коли тих поборів скількись не вистачить цілком гетьману, й начальним людям, і козакам на платню, згідно до положення, то ті побори розділяти за збором, скільки того збору буде.

А коли в котрих полковників та начальних людей є маєтності і на ті маєтності дано жалувані грамоти великого государя, то тих підданих полковників і всіляких начальних людей, за якими є маєтності, судити їм, і приноси всілякі в них приймати, і сіно, і дрова готувати, а побори з них на платню козакам збирати. А щодо митрополичих, і до архієпископських, і єпископських, і щодо монастирських стосовно підданих їхніх, то їм у податях на військо діла нема, а відтепер у митрополичі та монастирські вотчини наново нікого не приймати, а бути старим, і вчинити їм книги, скільки за митрополитом і за монастирями у вотчинах їхніх мужиків; а з мужиків до реєстру у козаки не записувати і не приймати. А з протопопських та попівських маєтностей побори на козаків брати відповідно до уложення козацьких вольностей.

17

Били чолом великому государю, його царській пресвітлій величності, Задніпрського боку обозний, і вся старшина, і козаки, щоб послам, і посланникам, і гінцям його царської величності у козацьких дворах не ставати і підвід у сотників, і у отаманів, і у військових товаришів насильно не брати, а двори їм відводити й підводи давати старшині городовій, а самим їм по полях і по дворах підвід не брати, а у кого що візьмуть у підводи, відпускати назад.

Великий государ, його царська величність, указав: бути для своїх государських справ вибраному, кого гетьман, і старшина, і все військо того боку Дніпра виберуть; і жити йому указав великий государ у Москві порічно на осібно влаштованому дворі, а при ньому п'яти чоловікам чи шести, щоб гетьман у всіляких образливих справах і про все, що є в малоросійських містах, писав до вибраного, а вибраний приноситьиме ті листи до приказних людей, а ті приказні люди доноситимуть до великого государя. А з Києва, і від гетьмана, і з інших міст посилати в Москву, до вибраного, через свої підводи до Путивля, а з Путивля будуть послані до Москви, до двору, щоб надалі з Москви частих посланих від великого государя до гетьмана не було, також і гетьману до великого государя часто не посилати, а тільки щодо найпотрібніших справ. А коли з Москви від великого государя буде хто посланий для великих справ, то тому посланому давати по двадцять підвід із провідниками, а гінцям давати по три підводи, і це через те, що у козаків та міщан малоросійських міст багато підвід по містах гублять, а від того їм чиняться численні збитки. А посланцям бути в рік по три чи чотири приїзди для найпотрібніших справ; і щоб при тих посланцях чоловіка було два чи три, а над те не посилати.

18

Обозний і вся старшина били чолом великому государю, щоб їм усілякі листи посилати до Москви зі своїми гінцями, коли трапляться якісь вісті, а не до Путивля до воевод. А посланцю бути сам-третім^a, а про посланців, коли Запорозьке військо посилатиме до царської величності щодо своїх образ, то не сам-другий, але коли гучне діло, коли й три особи знатні будуть, то щоб могли брати з собою про троє людей, а посланці не часті будуть, лишень два чи три.

Великий государ указав бути за їхнім чолобиттям, а підводи давати посланцям по містах по три підводи чоловіку, а челяді їхній по підводі чоловіку.

19

За указом великого государя, його царської величності, учинено пошти по дорозі від Києва цього боку Дніпра в малоросійських містах, у Ніжині та в Батурині, і з малоросійських міст всілякі листи до царської величності велено приймати на тих поштах.

20

Коли у царської величності учиниться комісія з будь-яким государем, чи королівською величністю, чи з ханом кримським, то щоб, за указом великого государя, його царської величності, на з'їздах із великими і повноважними послами посланцям малоросійських

міст не бути через те, що між великими государями у їхніх государських великих справах мовчання й непогодженість бувають. Але царська величність укаже їхнє Запорозьке військо звідомляти листами від царської величності великих і повноважних послів, де про малоросійські міста обох боків Дніпра якись розмови чи wspomин будуть.

Обозний Задніпрського боку, і вся старшина, і козаки приговорили цій статті бути так і поклалися на волю великого государя, його царської величності.

Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т. - Т. 3. - Кн. 2. Остання чверть XVII - початок XVIII ст. / Редкол.: Т.Гунчак (науков.ред.) та ін.; Упоряд. В. Шевчук, Ред. С. Коба. - Київ : Дніпро, 2001. - С.118-128.

“Коломацькі статті” І.Мазепи (25 липня 1687 р.)

КОЛОМАЦЬКІ СТАТТІ,

дані при обранні на гетьманство Мазепи Запорозькому війську і всьому малоросійському народу від великих государів та всеросійських самодержців, року від створення світу 7195, а від різдва Христового 1687, 25 липня.

Божою милістю пресвітлі та державні великі государі, царі й великі князі Іоанн Олексійович, Петро Олексійович і велика государиня, благовірна царівна та велика княжна Софія Олексіївна, самодержці всієї Великої, Малої і Білої Росії, отчичі та дідичі багатьох держав та земель східних, західних та північних, і наслідники, й государі, і володарі, їхня царська пресвітла величність, наказали скласти і віддати народу ці писані пункти в обозі, на річці Коломаку, новообраному гетьману Запорозького війська обох боків Дніпра Івану Мазепі, старшині, полковникам і всьому Запорозькому війську та малоросійському народові. Через те, що в цей теперішній 7195 /1687/ рік по-їхньому, великих государів, їхньої царської пресвітлої величності, ближній боярин і новгородський намісник, охоронник великої царської печатки і державних великих і посольських справ, великого полку дворовий воевода князь Василь Васильович Голіцин з товаришами, котрий був на їхній, великих государів, службі у великому полку в Кримському поході, писав до них, великих государів, їхньої царської пресвітлої величності, з обозу, з річки Килчені, 8 липня в нинішній 7195/1687/ рік, що цього ж таки липня в третій день подали йому, ближньому бояринові та охороннику, і дворовому воеводі князю Василю Васильовичу чолобитну за себе і за все Запорозьке військо з підписами своїми піддані їхньої царської пресвітлої величності старшина й полковники Запорозького війська: генеральний обозний Василей Бурковський, суддя Михайло Вуехієвич, генеральний писар Сава Проколов, генеральний осавул Іван Мазепа, Константин Солонина, Яків Лизогуб, Григорій Гамалій, Дмитрій Райча, Степан Забіла, Василей Кочубей про зраду і про численні шаленства перед ними, великими государями, перед їхньою царською пресвітлою величністю гетьмана Запорозького війська Івана Самойлова, і били чолом їм, великим государям, їхній царській пресвітлій величності, щоб він, ближній боярин і охоронник, і дворовий воевода князь Василій Васильович Голіцин послав те їхнє чолобиття до них, великих государів, і великої государині, їхньої царської пресвітлої величності. І він, ближній боярин, і охоронник, і дворовий воевода те їхнє підписане чолобиття від них прийняв і послав до них, великих государів та великої государині, до їхньої царської пресвітлої величності, і писав до них, великих государів, щоб від того, від чого, Боже борони, не учинилося в усій Малій Росії якогось заколоту.

25 липня писано в грамоті до нього, ближнього боярина, і охоронника, і дворового воеводи до князя Василя Васильовича з товаришами від великих государів, їхньої царської пресвітлої величності, на ту вищезгадану його підписку і на чолобиття старшини

та полковників Запорозького війська, щоб він, ближній боярин, і охоронник, і дворовий воєвода князь Василій Васильович, прикликавши до себе підданих їхньої царської пресвітлої величності вищеперечислену старшину та полковників Запорозького війська обозного Василя Бурковського з товаришами і все Запорозьке військо і сказав їм милостивий указ їхньої царської пресвітлої величності, що вони, великі государі, їхня царська пресвітла величність, на згадане їхнє чолобиття, коли він, гетьман Іван Самойлов, не підходить їм, старшині і всьому Запорозькому війську, не указали йому бути в них гетьманом, а указали відібрати у нього свої, царської пресвітлої величності, прапор, булаву та всі клейноди і послати його в свої, великих государів, великоросійські городи, а на його місце постановити гетьманом, кого вони, старшина і Запорозьке військо, захочуть і оберуть вільними голосами. А видавши їхній, великих государів, їхньої царської пресвітлої величності, указ про вислання його, Івана, в котресь великоросійське місто, також про дітей його і родичів звелено йому, ближньому бояринові, і охороннику, і дворовому воєводи з товаришами пристойно вирішити на свій розсуд і як врозумить і навчить їх господь Бог про обрання нового гетьмана. А щодо чолобитної, підписаної старшиною Запорозького війська, білоруського письма, яку прислав він, ближній боярин, і охоронник, і дворовий воєвода, до них, великих государів, їхньої царської пресвітлої величності, то з того їхнього чолобиття прислано до нього, ближнього боярина, і охоронника, і дворового воєводи, список.

І цей їхній, великих государів, їхньої царської пресвітлої величності, милостивий указ старшині і полковникам, і всьому Запорозькому війську оголошено й вчитано ту вищезгадану грамоту великих государів, їхньої царської пресвітлої величності, гетьмана від уряду відставлено, а військові клейноди прийнято в обоз ближнього боярина, й охоронника, і дворового воєводи.

І старшина, і полковники, і все Запорозьке військо, вислухавши той милостивий указ їхньої царської пресвітлої величності, пораділи, і на їхню государську превелику й невимовну милість били чолом, і говорили, що вони раді вмирати і кров свою проливати за них, великих государів, і бути вірними навіки і незмінно, дотримуючись свого хресного цілування на підданство в них, їхньої царської пресвітлої величності.

І ближній боярин, охоронник та дворовий воєвода князь Василій Васильович з товаришами говорили, що великі государі, їхня царська пресвітла величність, ударували їх, старшину й полковників Запорозького війська і все військо Запорозьке, звеліли їм учинити тут, у війську, в обозі на річці Коломаку, раду за їхніми військовими правами і на тій раді вибрати вільними голосами гетьмана, кого вони поміж себе облюбують.

А коли вони гетьмана оберуть, то великі государі, їхня царська пресвітла величність, указали прочитати їм на раді статті, які були дані за указом їхнього, великих государів, батька, блаженної та вічно достойної пам'яті великого государя царя і великого князя Олексія Михайловича, всієї Великої, Малої і Білої Росії самодержця, давнішому гетьману Богдану Хмельницькому і всьому Запорозькому війську, на яких статтях він, гетьман Богдан Хмельницький і все Запорозьке військо, перебував у підданстві під його, царської величності, самодержавною високою рукою. А тепер великі государі, їхня царська пресвітла величність, звеліли постановити за їхнім чолобиттям деякі нові статті на ствердження, і добробут, і цілість Запорозького війська та малоросійського народу.

А коли вони оберуть гетьмана, то тому новообраному гетьманові учинити обітницю за святою євангельською непорочною господньою заповіддю і цілувати святий і животворящий господній хрест їм, пресвітлим і державним государям царям і великим князям Іоанну Олексійовичу, Петру Олексійовичу і великій государині, благовірній царівні та великій княжні Софії Олексіївні, всієї Великої, Малої та Білої Росії самодержцям, отчичам, і дідичам, і наслідникам численних східних, західних і північних земель, государям, і володарям, і їхньої царської пресвітлої величності наслідникам на вічне і вірне підданство. І бути їм, гетьману, й генеральній старшині, і полковникам, усьому Запорозькому війську, і малоросійському народові невідступно у вічнім підданстві

у них, великих государів, у їхньої царської пресвітлої величності і у їхніх государських наслідників, пам'ятаючи свою обіцянку і хресне цілування, на колишніх своїх правах та вольностях за давнішими їхньої царської пресвітлої величності жалуваними грамотами, які були дані попередньому гетьманові Богдану Хмельницькому та іншим гетьманам, усьому Запорозькому війську та малоросійському народові.

І старшина, і полковники, обозний Василей Бурковський з товаришами, і все Запорозьке військо били чолом на милість великих государів, їхньої царської пресвітлої величності, і говорили, що вони за указом і на звання їхньої царської пресвітлої величності раді бути, щиро і всепокірно, у вічнім підданстві у них, великих государів, їхньої царської пресвітлої величності, на колишніх і на покладених при теперішньому гетьманському обранні пунктах, і за указом їхньої царської пресвітлої величності, зібравши раду за їхніми військовими правами, оберуть гетьмана, і ті статті вони з новообраним гетьманом виконуватимуть і руками своїми він, гетьман, і вони підпишуть.

25 липня в цей-таки теперішній 1687 рік прикликані на цю раду духовні особи, старшина, й полковники Запорозького війська, і все військо Запорозьке учинили для обрання нового гетьмана раду. І на тій раді були за указом великих государів, їхньої царської пресвітлої величності, бояри й воеводи.....

І ті пункти їм прочитано, а коли пункти прочитали і підписали руками своїми, то новообраний гетьман Іван Степанович учинив перед святим Євангелієм за святою непорочною його заповіддю обітницю на вічне і вірне підданство їм, пресвітлим і державним великим государям царям і великим князям Іоанну Олексійовичу, Петру Олексійовичу і великій государині, благовірній царівні і великій князні Софії Олексіївні, всієї Великої, Малої і Білої Росії самодержцям, отчичам, і дідичам, і наслідникам численних держав і земель східних, західних та північних, государям, і володарям, і їхнім государським наслідникам на тому, що їм, гетьману, генеральній старшині й полковникам, усьому Запорозькому війську і малоросійському народові, бути під їхньою, царської пресвітлої величності, самодержавною рукою невідступно у вічнім підданстві.

А нижчеподані статті містять у собі таке:

1

Про затвердження Запорозькому війську і всьому малоросійському народові давніх прав та вольностей Хмельницького.

Гетьман, Запорозьке військо і малоросійський народ просять у великих государів і у великої государині, в їхньої царської пресвітлої величності, милості, щоб їм бути при колишніх своїх правах та вольностях, і чим ударований був попередній гетьман Богдан Хмельницький, то щоб усе те було потверджено їхніми государськими милостивими грамотами і їм.

І великі государі та велика государиня, їхня царська пресвітла величність, ударували гетьмана обох боків Дніпра, старшину і полковників, усе Запорозьке військо і малоросійський народ їхніми колишніми правами та вольностями і звеліли дати на те йому, гетьманові, свою государську жалувану грамоту.

2

Про воевод і залоги в Києві, Переяславлі, Чернігові, Ніжині, Острі, щоб воеводи не втручались у військові права та справи, а коли трапляться образи малоросіянам од служивих, щоб воеводи судили в присутності малоросійських начальників і розумних людей тут-таки; і про малоросійські побори.

Гетьман Богдан Хмельницький просив милості у батька, їхньої царської величності, блаженної і вічно достойної пам'яті великого государя, царя і великого князя Олексія Михайловича, всієї Великої, Малої і Білої Росії самодержця, щоб він, великий государ, указав бути своїм, царської величності, воеводам із ратними людьми в Переяславлі, в Ніжині і в Чернігові, писано також про це його государський указ і в пунктах бувшим після нього гетьманам.

І батько їхніх государських величностей, блаженної і вічностойної пам'яті великий государ, його царська пресвітла величність, указав бути в малоросійських містах своїм, царської величності, воєводам і ратним людям для оборони від ворогів і щоб надалі не було ні від кого в малоросійських містах замішанини і зради, а саме: указав він, великий государ, його царська пресвітла величність, бути воєводам у прародительній своїй государській вотчині, в богоспасенному граді Києві, також у Чернігові, в Переяславлі, в Ніжині, в Острі, а в права та вольності козацькі і в суди, і в будь-які справи вказав воєводам не втручатися, як київському воєводі, так і в інших містах, а вказав їм мати начальство над ратними людьми, котрих буде прислано в ті міста в різному обладунку на оборону. А коли б хто з жителів тих городів і міст, сіл чи деревень усякого чину почне бити чолом великим государям на образи від ратних людей і приноситьимуть чолобиття воєводам, то за указом великого государя, його царської пресвітлої величності, воєводи повинні судити тих ратних людей. А при тих-таки судах указано бути в усякому місті, де живуть воєводи, для великої правди і швидкої розправи значним добрим і розумним людям з малоросійських жителів, щоб бути при тих судах разом з воєводою і правдиво судити та чинити за судом та дізнанням указ, як належить за указом великого государя, його царської пресвітлої величності. А щодо поборів указав великий государ, щоб було в малоросійських містах, як це в них заведено і як написано в статтях гетьмана Богдана Хмельницького. А тепер великі государі і велика государиня, щасливо правлячі, їхня царська пресвітла величність, указали потвердити цей государський указ свого батька, блаженної і вічностойної пам'яті великого государя, і бути йому незмінним.

І гетьман, вся старшина, і Запорозьке військо, і малоросійський народ били чолом на їхню государську милість і прийняли те з радістю.

3

Про збір грошей з поборів Малої Росії в казну царської величності і про заплату тими грішми всій старшині та черні Запорозького війська, згідно до уложення, а щоб реєстрових козаків було поставлено тридцять тисяч. Тут-таки і про архієпископські, монастирські, попівські та панські маєтності, в якому вони мають лишатися стані під своїми державцями, і про побори з них.

Щоб згідно до постановлених статей Богдана Хмельницького реєстровому війську, яке завжди буде на службі його царської пресвітлої величності, було милостиве ударування і заплата з їхньої, царської пресвітлої величності, казни.

І великі государі та велика государиня, їхня царська пресвітла величність, указали говорити на раді про реєстрове військо, скільком бути тисячам військових козаків. А що в тій їхній статті написано, щоб була війську заплата з їхньої, царської пресвітлої величності, казни, то того в статтях Богдана Хмельницького не покладено, а покладено, що мають бути побори, де належить збирати в скарб його царської пресвітлої величності, і з того скарбу давати на військо за реєстром, кому що в статтях постановлено. Бути отож так само й тепер.

І гетьман, і старшина, і Запорозьке військо били чолом на государську милість і приймають це. Постановлено на цій раді давати, як і раніше:

гетьману тисяча золотих червонних на рік,
писарю військовому й обозному по тисячі золотих польських,
на військових суддів по триста золотих,
на судейського писаря сто золотих,
на писаря і на полкового хоружого по п'ятдесят золотих,
на сотницького хоружого тридцять золотих,
на гетьманського бунчужного по сто золотих,
на полковників по сто єфимків ¹¹⁶³,
на полкових осавулів по двісті золотих,
на військових осавулів по чотириста золотих,
на сотників по сто золотих.

Реєстрових козаків хай буде тридцять тисяч чоловік, а давати на чоловіка по тридцять польських золотих.

А скільки в котрому полку буде козаків, то скласти на те реєстр і бути козакам реєстровими. Попереду реєстру писати старих козаків, які служили довгу службу, а коли старих козаків не достане в полках до тридцяти тисяч, то приймати в те число в козаки міщанських та поселянських дітей. А на Запорозьке військо, на тридцять тисяч, збирати побори з усяких маєностей без розбору, чиї б вони не були, окрім монастирів, і з тих поборів давати жалування великих государів гетьману з начальними людьми і козакам за колишніми ствердженими статтями. А коли тих поборів не вистачить гетьману, начальним людям і козакам, згідно до положення, то ті побори розкладати за збором, скільки того збору буде. А в кого з полковників і начальних людей є маєності і на ті їхні маєності дано жалувани, великих государів, грамоти, то тих підданих, полковників і всяких начальних людей, за котрими ті маєності числяться, судити і вільні приноси у них приймати, сіно й дрова веліти їм готувати на себе, а побори з них на козацьке жалування збирати, як і зо всіх. Митрополитим, архієпископським, єпископським і монастирським підданим діла до податку на військо нема. А відтепер в архієпископські і в монастирські вотчини наново нікого не приймати, будуть за ними старі піддані, й учинити на них перепис та книги, скільки підданих за митрополитом, за архієпископом і за монастирем у їхніх вотчинах. А з мужиків у реєстр у козаки не писати і не приймати. З протопопських та попівських маєностей побори на козаків збирати згідно до уложення про козацькі маєності. А з міст брати всілякі прибутки за їхніми правами. А маєності генеральної старшини і знатних та заслужених осіб мають бути вільні від усяких військових поборів і нічого в них у військовий скарб не брати.

І великі государі та велика государиня, їхня царська пресвітла величність, ударували, звеліли бути тому за їхнім чолобиттям, згідно до колишнього і до теперішнього свого государського указу та повеління.

4

Про заслужених осіб дворянської честі, про села та млини, надані їм і стверджені грамотами, також про грамоти, дані старшині та значним військовим особам, щоб їх гетьман не відбирав від них і не порушував монаршого указу.

Коли хто раніше із заслужених ударований був дворянською честю, то щоб при тому чині й честі лишалися, а коли хто заслужить і надалі і про них гетьман і старшина битимуть чолом великим государям, їхній царській пресвітлій величності, то щоб царська пресвітла величність зволив ударувати дворянською честю і тих. А кому гетьман і старшина дадуть за послугу млин чи село, чи хто в кого купить і універсали свої на те дасть, то вони, великим государям, їхній царській пресвітлій величності, почнуть бити чолом на потвердження того в їхніх государських жалуваних грамотах. І щоб царська пресвітла величність ударували їм, звеліли дати їм на ті маєності свої, царської пресвітлої величності, милостиві жалувани грамоти.

І великі государі, і велика государиня, їхня царська пресвітла величність, ударували на те їхнє чолобиття, і кому будуть дані їхні царські жалувани грамоти, то незмінно володіти їм за тими жалуваними грамотами млинами і селами, а гетьманові тих грамот у них не відніматися і їхнього милостивого государського указу нічим не порушувати. Також коли будуть дані комусь зі старшини і значним особам якісь інші жалувани грамоти, то бути тим їхнім государським жалуваним грамотам у своїй-таки силі і гетьманові тих грамот у них не відбирати.

І гетьман, і старшина, і все Запорозьке військо били чолом на їхню государську милість і прийняли те з радістю.

5

Про послів, посланників та гінців царської величності, котрі мають їхати через Малу Росію, щоб вони самі квартир не займали і підвод не брали; також про гетьманських посланців у Москву, щоб їх не посилали більше як чотири рази в рік, і то в найпотрібніших

військових справах, а всі інші відомості та справи неважливі посилали в Москву в листах через пошту.

Щоб послы, посланники і гінці царської пресвітлої величності не ставали в козацьких дворах і насильно не брали підвод у сотників, в отаманів і у військових товаришів, а щоб надалі відводила їм двори і давала підводи городова старшина, а самі щоб вони насильно в дворах не ставали і по дворах підвід собі не брали, а в кого візьмуть підводи, то щоб ті підводи відпускали назад без затримки.

І великі государі, і велика государиня, їхня царська пресвітла величність, указали бути за чолобиттям щодо тих постоялих дворів та підвод, ті підводи під посланців царської пресвітлої величності, котрі їдуть з Москви і назад, давати полковникам і старшині в містах, хто відатиме тим, по подорожніх так, як і тепер ті підводи даються в містах. А посланців од гетьмана до великих государів, до їхньої царської пресвітлої величності, посилати в Москву по тричі і по чотири рази для найпотрібніших військових справ, і щоб при тих посланцях челяді було при значних особах по три чи по чотири чоловіки, а більше від того не посилати, а про неважливі справи і про всілякі звідомлення писати до великих государів через пошту.

І гетьман, і старшина, і полковники, і все Запорозьке військо били чолом на государську милість і те прийняли.

6

Про вибрання нового гетьмана після гетьманової смерті чи в якомусь іншому випадку, також про військові клейноди, тобто прапор, булаву, печатку і литаври.

Били чолом великим государям, їхній царській пресвітлій величності, старшина і Запорозьке військо, щоб коли за божим зволенням трапиться гетьманові смерть чи щось інше, то хай великі государі ударують їх, звелять вибрати гетьмана за їхніми правами, і щоб з їхнього государського милосердя дано було у військо гетьманові військові клейноди: прапор, булава, печатка і литаври.

І великі государі, і велика государиня, їхня царська пресвітла величність, ударували: звеліли обирати гетьмана за давніми їхніми правами та вольностями, з відома великих государів, їхньої царської пресвітлої величності, а без чолобиття і без указу великих государів, їхньої царської пресвітлої величності, старшині і всьому Запорозькому війську гетьмана не обирати, так само і не відставляти від гетьманства. А клейноди: прапор, булаву, печатку й литаври — тримати бережливо. Коли ж щось загубиться, то натомість буде прислано військові клейноди від їхньої царської пресвітлої величності.

І гетьман, і старшина, і все Запорозьке військо били чолом на милість їхньої царської пресвітлої величності і прийняли те з радістю.

7

Про листи до гетьмана, котрі можуть іти від різних государів та сусідів; про те, щоб йому, гетьманові, не мати без відома своїх государів жодних письмових кореспонденцій з жодними государями; також про дотримання постановленого і закріпленого союзу з поляками; про засторогу від бусурман і про воєнні промисли над ними; тут-таки і про запорожців — про грошову і борошняну їм платню і про те, як жити з Кримською державою.

Щоб звелено їм було приймати і присилати від навколишніх государів усілякі присильні листи, а прочитавши, відсилати до великих государів, а від себе щоб їм до них не писати.

І великі государі, та велика государиня, їхня царська пресвітла величність, указали по тій статті гетьману і всьому війську відмовити, тому що й попереднім гетьманам було велено не мати таких зносин з жодними государями, і це тому, що від того чиняться в малоросійських містах численні чвари. Так само і тепер гетьману і всій старшині не писати й не посилати до польського короля, до інших государів і до кримського хана, а коли від якихось государів чи від кримського хана прийдуть до них листи, то ті листи прийняти їм і прислати до великих государів на Москву в приказ Малої Росії, а від себе їм

у відповідь на ті листи ні до кого не писати; при тому ж йому, гетьманові, всій старшині, всьому Запорозькому війську і малоросійському народові міцно тримати і нічим не порушувати вічного миру й союзу, постановленого великими государями, їхньою царською пресвітлою величністю, з його величністю королем польським, і задовольнитися тими містами і приналежним до них, які в договорах поіменовано і детально перечислено. А що за тими договорами відступлено в бік його величності короля польського, то в ті міста не вступатись і не давати ніяких причин до порушення договорів. Списки тих постановлених договорів між царською пресвітлою величністю і його величністю королем польським послано було від великих государів до попереднього гетьмана, і тепер вони зберігаються у військовій канцелярії. А коли б були які порушення того договору на вічний мир у малоросійському краї з польського боку, то їм про те писати до великих государів, а самим ніяких порушень не чинити. А для захисту великоросійських та малоросійських міст від наступу кримського хана тримати їм полки в належних місцях і мати всіляку засторогу, для запертя ж самого Криму і для промислу над містечками Казикерменом та над іншими в належний час за указом їхньої царської пресвітлої величності посилати їм військо, а саме в Січ і в інші тамтешні місця, і над містечками, і під Очаковом чинити всілякий воєнний промисел; великі ж государі, їхня царська пресвітла величість, укажуть посилати тим малоросійським військам, відповідно до часу, раті з великоросійських міст. Так само й запорожців тримати в давніших місцях і неодмінно посилати їм на кожен рік борошна і плату, оскільки тим запорожцям давали таке при давніших гетьманах, і те борошно та гроші відсилати до них у самий запорозький кіш. А миру запорожцям із Кримом і містечками ніколи не мати й міцно стерегти, щоб з малоросійських міст не їздили в Крим з товарами, запасами і зі всілякою живністю, щоб не продавали в Крим і коней.

І гетьман, і старшина, і полковники, і все Запорозьке військо прийняли той їхній государський указ і обіцялися тримати його твердо.

8

Про війська царської величності, коли йтимуть на війну через Малу Росію, щоб у козацьких дворах не ставали, вольностей козацьких не віднімали, мужиками і зрадниками їх не називали і в провідники їх не брали; так само щоб не вивозили з України давніх російських людей; тут-таки про служивих та всіляких людей, що тікають у Малу Росію і там переховуються.

А коли війська їхньої царської пресвітлої величності підуть супроти ворога, то щоб вони в українних містах в козацьких дворах не ставали, а ставали б у міщан, щоб вольностей козацьких не відбирали, мужиками та зрадниками їх не називали і в провідники їх не хапали. Так само щоб і російських людей, котрі зайшли на Україну давно, не вивозили з України. Ще від того були на Україні заколоти великі, що з України вибирали драгунів та біглих людей за багато літ, бо вони вважали, що це чинилося начебто не за указом великих государів, їхньої царської пресвітлої величності.

І великі государі та велика государиня, їхня царська пресвітла величість, не вказали ратним людям ставати в козацьких дворах, а надалі ставати їм у міщан і мужиків, а хто почне вольності їхні віднімати та зрадниками і мужиками козаків називати, то тим указали царська пресвітла величість чинити після дізнання покарання. А щодо втікачів у малоросійських містах, служивих боярських людей і селян, котрі не захотіли служити їм, великим государям, їхній царській пресвітлій величності, то ці боярські люди й селяни, вкравши щось, учинивши вбивство, чи розбій, чи вчинивши якесь інше зло, чи не хотіли дати оборону своїм государям, біжать на самоволю до них, у їхні, великих государів, малоросійські міста. То тих утікачів і всіляких чинів людей не приймати і в себе не тримати, а віддавати їх з малоросійських міст без усілякої затримки, оскільки від тих утікачів виходять численні заколоти. І на попередніх радах, і в пунктах укріплено те й душами їхніми затверджено, щоб тих утікачів не приймати, а які віднайдуться, то таких віддавати.

І гетьман, і вся старшина, і Запорозьке військо прийняли те й обіцялися виконувати цей їхній государський указ твердо.

9

Про малоросійських людей, забраних у військовий час і завезених у Велику Росію.

Щодо жителів усіляких чинів малоросійських міст, котрих було забрано у військові часи в полон у великоросійські міста, то жити їм у тих містах, куди їх завезено. А коли хто з них відійде сам у малоросійські міста до своїх родичів чи в ті місця, де жили раніше, і коли не вчинять ніякого злочинства, то таким жити на своїх старих місцях, як і колись, де хто жив; а втече, вчинивши злочинство, то таких, відшукавши, віддавати.

І великі государі, їхня царська пресвітла величність, ударували, звеліли бути за цим чолобиттям.

10

Про гетьманські заколоти в Україні і про нахил до зради, щоб провідавши про це, доносили про таке царській величності.

Коли трапиться надалі такий гетьман, який, забувши страх божий і превелику та невимовну милість до себе великих государів, почне чинити в містах Малої Росії якісь заколоти, так як чинили те Івашко Брюховецький та інші, то їм того поміж себе остерігати, і вивідувати, і писати про те до великих государів, до їхньої царської пресвітлої величності, і ніяким гетьманським заколотам не вірити.

І гетьман, і старшина, і все Запорозьке військо той їхній государський указ прийняли і обіцялися дотримуватися його твердо.

11

Гетьмана за його переступи (окрім зради) не змінювати без відома царської величності, так само і гетьман не вільний змінювати без відома царської величності генеральної старшини, а старшина повинна віддавати гетьманові всіляку честь та послух.

Коли ж гетьман учинить якийсь переступ, окрім зради, то його без указу великих государів, їхньої царської пресвітлої величності, не змінювати, а вкажуть великі государі зробити про те дізнання і за дізнанням учинити указ за їхніми правами. Так само не змінювати з уряду гетьманові нікого з генеральної старшини без волі й указу їхньої царської пресвітлої величності, не списавшись про те з ними, великими государями. А коли хто зі старшини буде винуватий перед великими государями, їхньою царською пресвітлою величністю, чи виявить до нього, гетьмана, якийсь непослух, то про те писати йому, гетьману, до великих государів і великої государині, їхньої царської пресвітлої величності, а на те буде прислано до нього указ їхньої царської величності. А генеральній старшині, і полковникам, і всяким урядникам мати щодо нього, гетьмана, всілякий послух, тримати до нього честь і шану так, як це було при давніших гетьманах. І гетьман, і старшина, і все Запорозьке військо прийняли їхній государський указ і обіцялися дотримуватися його твердо.

12

Про смертну кару тим людям у Малій Росії, від яких поміж народом мали б виникати якісь пересвари й заколоти.

А коли в малоросійських містах почнуть чинитись від жителів, від будь-кого, якісь пересвари, то гетьману й старшині наглядати за тим, і стерегти міцно, і писати про те до великих государів, до їхньої царської пресвітлої величності, а тих людей, від яких учиняться в малоросійських містах якісь заколоти, гамувати, карати і страчувати на смерть за їхніми правами, як про те постановлено на попередніх радах.

І гетьман, і старшина, і все Запорозьке військо той їхній государський указ прийняли.

13

Про мужиків, будників та винокурів, які свавільно називають себе в Україні козаками і які чинять поміж народом усілякі лиха й пересвари і безчестять старих козаків. Щоб

зібрати для присмиренья тих свавільців кінний компанійський, охитний, тисячний, платний полк.

Стало відомо великим государям, їхній царській пресвітлій величності, що великі чвари і розлиття невинної крові та хапання бусурманами в полон християн чиниться від свавільних людей, котрі, забувши страх божий і свою обіцянку, заводять усілякі посварні та заколотні речі, і від того бувають великі біди, оскільки вони, землероби, мужики, будники і винокури, кидають свою роботу, називають себе козаками, і від того чиняться великі розори й біди, а правдивим козакам вони чинять безчестя. То щоб для того виділили полковника і козаків, а при ньому щоб було реєстрових козаків тисяча. Коли ж трапиться десь якийсь неспокій і зрада, то йому, полковникові, тих свавільників приборкувати за своїми правами, як це виказують їхні права, і давати тому полковникові й тисячі чоловік плату за домовленістю на рік, і щоб вони стояли на виділеному місці, де годиться, по всіх полках на цьому боці Дніпра.

І гетьман, і старшина, і все Запорозьке військо били чолом на їхню государську милість, прийняли те з радістю і обіцялися дотримуватися твердо.

14

Про малоросійських людей, щоб вина й тютюну у великоросійські міста не ввозили, й таємно не продавали, і тим щоб не чинили перепони кабакам царської величності у грошовому зборі; а за домовленістю вільно привозити вино на кабаки і продавати, коли потребуватимуть; а коли якісь малоросійські люди будуть спіймані у великоросійських містах з вином та тютюном, таємно продаватимуть їх, то тих висилати з усім назад, а коли являться ще вдруге з тим-таки товаром і ті ж таки люди, то всі такі їхні товари забирати на государя без плати.

Жителі малоросійських міст приїжджають у Московську державу і в українні міста та привозять вино й тютюн і продають всіляким людям, від чого порушуються і не добираються кабацькі збори. То щоб учинити міцний наказ під жорстоким покаранням, щоб усяких чинів жителі малоросійських міст вина й тютюну не возили в Москву, в українні міста та в повіти, не продавали і не чинили тим порушення й недобору казні великих государів, їхньої царської пресвітлої величності. А коли треба буде вино в якісь малоросійські міста за домовленістю, то за домовленістю вино в ті міста привозити вільно.

І гетьман, і старшина, вислухавши цю статтю, говорили, що вони розішлють про те по всіх містах універсали; коли ж когось із малоросійських жителів буде спіймано у великоросійських містах з вином та тютюном, то тих висилати з вином та тютюном у малоросійські міста. Коли ж вони таки прийдуть і будуть спіймані вдруге, то забирати у них усе на великих государів без заплати.

15

Про козацькі дідичні, батьківські, куплені, й вислужені, й надані ґрунти та всілякі маєтки і пожитки, щоб після смерті чоловіка незмінно володіли всім тим козацька жінка та діти; жінки козацькі після смерті своїх чоловіків звільняються від усіляких наруг, доки не вийдуть заміж: коли вийдуть за козаків, лишатимуться знову при козацьких вольностях, коли ж посягнуть за мужиків, то підлягатимуть міській повинності; тут-таки про козаків, котрі живуть у духовних маєтностях.

Смиренно просимо їхню царську пресвітлу величність гетьман, і старшина, і військо просить про козацькі маєтки, хто має свої власні ґрунти, вічні, батьківські, дідичні, куплені, тобто: поля, ліси, сінокоси, стави, млини та всілякі інші пожитки, то щоб військо товариство лишалося цілковито при своїх прямих ґрунтах та пожитках. А коли на службі великих государів смерть випаде від ворога на котрогось чи помре він своєю смертю, то щоб володіли тими прямими добрами після того при тих ґрунтах жінка й нащадки його; а коли заслужений козак лишить після смерті жінку, то щоб жінка після його смерті була звільнена від усіляких наруг, тобто щоб усяка старшина військова не утяжувала її постоями, поборами і підводами, і це доти, доки не піде вона заміж: коли за

козака, то матиме вольність, а коли за мужика, то підлягатиме міським повинностям. І ті козаки, котрі живуть у маєтностях духовних осіб, щоб лишалися при тих-таки вольностях також.

І великі государі та велика государиня, їхня царська пресвітла величність, ударували по цій статті, указали бути так, як було до цього, згідно з правами їхніми та вольностями і зі своїми, царської величності, жалуваними грамотами на дане їм, куплене і заслужене, відповідно до королівських привілеїв, і бути тому неодмінно.

І гетьман, і старшина, і все Запорозьке військо били чолом на таку государську милість.

16

Про давання відсічі всіляким ворогам, котрі мають наступати на Україну, для чого має бути допомога від царських військ, які виправлятимуться з Великої Росії, і від військ із залог, що лишаються в українських містах.

А коли ворожі війська і задніпрянські козацькі мали б наступати війною на цей бік Дніпра, то смиренно просимо їхню царську пресвітлу величність про швидкі посилки супроти того ворога в допомогу, щоб ті посилки за указом великих государів давали відсіч разом з нами, а не так, як раніше бувало, що Запорозьке військо писало, просячи собі швидких посилок, і завжди то затягувалося, а вороги тим часом, наступивши на цю країну, доводили її до останньої пагуби і знищували. Через це нині смиренно просимо їхню царську пресвітлу величність, що як тільки почнемо просити милості про посилки супроти ворога, який наступає, то щоб на той час ратні люди їхньої царської пресвітлої величності з боярами й воєводами були прислані до нас на оборону без загайки, а поки бояри й воєводи приспіють, щоб воєводи, котрі перебувають у малоросійських містах, неодмінно давали їм, скільки буде треба, війська із міст.

І великі государі та велика государиня, їхня царська пресвітла величність, ударували, звеліли тримати його, гетьмана, і всю старшину, і Запорозьке військо, і весь малоросійський народ у своїй государській милості і в повній обороні від ворога. А раті великих государів ходять за добрим звичаєм в повному ратному уладженні в боях і воєвод в полках, і про те їм самим відомо. А швидко, неуладжено і наскоком ходити вони не звикли. Коли ж наступатиме ворог великих государів на малоросійські міста, то за указом великих государів ратних людей в допомогу буде прислано, а коли буде незручна дорога, наприклад восени, так само і весною, то прибудуть вони нешвидко, і цього не ставити собі за немилість великих государів. А з міст від воєвод і від ратних людей городова оборона буде, а з міст ходити оборонятися вилазками. А коли йтиме гетьман у похід на ворога та свавільних людей, то давати йому з Києва, з Ніжина, з Чернігова кінних і піших ратних людей, скільки випаде, і бути їм у поході з гетьманом на його, гетьманських, конях та харчах.

І гетьман, і старшина, і все Запорозьке військо на їхню государську милість били [чолом].

17

Про гетьманську резиденцію в Батурині, і щоб бути при ньому військової арматі; також лишатися при ньому одному стрілецькому полку на його, гетьманському, провіанті.

Гетьман, і старшина, і все Запорозьке військо били чолом на їхню государську милість, щоб великі государі, їхня царська пресвітла величність, ударували старшину і Запорозьке військо, веліли бути в Батурині гетьману та арматі.

І великі государі та велика государиня, їхня царська пресвітла величність, ударували їх, звеліли бути йому, гетьманові, та військової гарматі в Батурині, і ще ударували великі государі та велика государиня, їхня царська пресвітла величність, за колишньою милістю до них батька свого государя, блаженної і вічно достойної пам'яті великого государя царя і великого князя Олексія Михайловича, самодержця всієї Великої, Малої та Білої Росії, і брата свого государського, блаженної і вічно достойної пам'яті великого государя царя і

великого князя Феодора Олексійовича, самодержця всієї Великої, Малої та Білої Росії, вказали бути при гетьмані в Батурині для охорони й цілості його московському стрілецькому полкові, а хлібні запаси на той цілий полк давати йому, гетьману, як раніше.

І гетьман, і старшина, і все Запорозьке військо били чолом на їхню государську милість.

18

Про київських та ніжинських міщан: які пункти постановлено і закріплено за колишніх гетьманів, то вони неодмінно закріплюються за монаршою милістю і в цих статтях.

А пункти, які написано за чолобиттям київських та ніжинських міщан і котрі вписано в колишніх пунктах давнішим гетьманам, то всім тим пунктам указали великі государі та велика государиня, їхня царська пресвітла величність, бути в колишній силі за указом їхньої царської пресвітлої величності.

І гетьман, і старшина, і все Запорозьке військо били чолом на їхню государську милість.

19

Про чехи, нову монету царської величності, роблену у Севську на прохання гетьмана Івана Самойловича, і що тих чехів люди не беруть, бо гетьман Самойлович не розіслав про те в Малій Росії своїх універсалів; тут-таки про з'єднання малоросійського народу з великоросійським і про подружжя між ними; щоб не забороняти малоросіянам переходити жити у Велику Росію.

За зволнення великих государів, їхньої царської пресвітлої величності, для поповнення їхньої, великих государів, казни для заплати ратним людям виробляють у Севську чехи під їхнім, великих государів, найменуванням та гербом, і ті чехи роздають, як їх роздано вже велике число в теперішньому кримському поході їхнім, великих государів, ратним людям у полках бояр та воевод на заплату. Про те чехове діло було покірне чолобиття до їхньої царської пресвітлої величності колишнього гетьмана Івана Самойловича ще при їхньому, государському, батькові, блаженної і вічно достойної пам'яті при великому государю царю і великому князю Олексію Михайловичу, самодержцю всієї Великої, Малої та Білої Росії, так само і при брату їхньому, государському, блаженної і вічно достойної пам'яті, при великому государю царю та великому князю Феодору Олексійовичу, самодержцю всієї Великої, Малої та Білої Росії, і тепер тих чехів, як у Кримському поході в полках, так і в малоросійських містах, козаки й міщани не беруть, і це чинилося аж досіль через непостійність та лихі наміри бувшого гетьмана Івана Самойловича, бо він не звелів розіслати по містах універсалів, щоб ті чехи брали невідмовно. Тож тепер гетьману і всій старшині, прийнявши той їхній, царської пресвітлої величності указ, дотримуватися його твердо і послати в городи та міста універсали з острашкою смертної кари, щоб ті чехи ходили нормально, як ходять у малоросійському краю такі ж самі чехи інших держав. А коли б хто виявився супротивним до того, то чинити над ним смертну кару. Так само щоб гетьман і старшина, служачи великим государям, їхній царській пресвітлій величності, всілякими мірами й способами з'єднували малоросійський народ з великоросійським народом і приводили до міцної згоди через шлюби та інші дії, щоб був під одною, їхньої царської пресвітлої величності, державою спільно, як однієї християнської віри, і щоб ніхто не подавав таких голосів, що малоросійський край гетьманського рейменту, а відзивалися всі одногосно: гетьман і старшина, народ малоросійський їхньої царської пресвітлої величності держави разом з великоросійським народом. І щоб був вільний перехід жителям із малоросійських міст у міста великоросійські.

І гетьман, і старшина, і все Запорозьке військо прийняли цей їхній, великих государів, їхньої царської пресвітлої величності, указ та зволнення і обіцяли дотримуватися твердо.

20

Про побудову нових міст та фортець на цьому боці Дніпра навпроти Кодака на річках Самарі й Орелі, також у гирлах Берестової та Орчика і про заселення їх малоросійськими людьми для захисту Великої та Малої Росії від находу бусурманської, кримської сили.

Також гетьманові і старшині, служачи свято великим государям та великій государині, їхній царській пресвітлій величності, виказати дбання для притиснення і стримування Криму від походу кримських орд війною як на великоросійські, так і на малоросійські міста і зробити на цьому боці Дніпра навпроти Кодака шанець у такий спосіб, як і Кодак, а на ріці Самарі, і на ріці Орелі, і в гирлах річок Берестової та Орчика побудувати міста і заселити їх малоросійськими жителями. І розіслати про те в усі тамтешні міста універсали, щоб жили на тих-таки місцях, хто хоче мати поселення, і то без усіляких перепон.

І гетьман, і старшина, і Запорозьке військо прийняли той великих государів, їхньої царської пресвітлої величності, указ і обіцялися в тому їм, великим государям, їхній царській пресвітлій величності, дбати і службу свою показати.

21

Про пожитки гетьмана Самойловича та його синів, полковника стародубського та чернігівського, щоб половину їх узяти до скарбу Запорозького війська, а половину віддати в казну царської пресвітлої величності.

Гетьман, і старшина, і Запорозьке військо били чолом великим государям, їхній царській пресвітлій величності, щоб великі государі ударували їх, указали всі пожитки бувшого гетьмана Івана Самойловича, також і дітей його, бувших чернігівських та стародубського полковників, віддати їм у військовий скарб.

І великі государі, їхня царська пресвітла величність, ударували їх за їхнім чолобиттям, указали віддати з пожитків Івана Самойловича та дітей його половину у військовий скарб, а другу половину взяти у свою, царської пресвітлої величності, казну.

І гетьман, і старшина, і все Запорозьке військо били чолом на милість великих государів, їхньої царської пресвітлої величності.

22

Про аренди, щоб не було їх у Малій Росії; про охотницькі кінні та піші полки, щоб були вони, як і раніше, для оборони від ворога; про збір грошей поборами з посполитого люду для заплати тим охотницьким полкам.

Били чолом великим государям, їхній царській пресвітлій величності, гетьман, старшина і Запорозьке військо, щоб для зняття утяжень у малоросійському краю не було оренди. А оскільки охотницькі кінні та піші полки потрібні під ці воєнні часи для оборони малоросійського краю, то щоб їх було збережено так, як це було при бувшому гетьмані, а плату давати їм, збираючи гроші з посполитих людей, яких не записано в козацькому списку. А в який спосіб збирати ті грошові збори, то про те гетьман і старшина мають подумати і визначити міру. А коли визначать міру в тім ділі, то мають тоді написати до великих государів, до їхньої царської пресвітлої величності.

І великі государі та велика государиня, їхня царська пресвітла величність, ударували гетьмана, і старшину, і військо, указали їм про те діло подумати і визначити міру, щоб не було в наклад малоросійському народові, а охочі кінні та піші полки звеліли тримати їм для оборони малоросійського краю в повному числі, як і раніше.

Останній пункт оцей має в собі й те, що гетьман Мазепа зі старшиною і з усім Запорозьким військом прийняв усі ті вищеподані пункти, або статті, з подякою, пообіцяв вірно служити великим государям і просить, щоб від нього і від усього малоросійського народу не віднімали великої й численної монаршої милості. Нарешті він, гетьман зі старшиною, і з усім військом, також і з духовними особами, що були на тій Коломацькій раді, ствердили вищеподані пункти підписами своїх рук.

І всі ті вищезголошені й описані пункти я, гетьман та генеральна старшина, і полковники, і все Запорозьке військо, і малоросійський народ радісно приймаємо і

обіцяємося їм, великим государям, божою милістю пресвітлим і державним великим государям царям та великим князям Іоанну Олексійовичу, Петру Олексійовичу та великій государині благовірній царівні та великій княжні Софії Олексіївні, самодержцям усієї Великої, Малої та Білої Росії та їхнім государським наслідникам служити за правдивою своєю обіцянкою твердо й постійно, без усякого противенства та хитання і, припадаючи до їхнього государського маєстату біля їхніх монарших стіп, просимо, щоб вони, пресвітлі й державні великі государі, царі та великі князі Іоанн Олексійович, Петро Олексійович та велика государиня, благовірна та велика княжна Софія Олексіївна, самодержці всієї Великої, Малої та Білої Росії, тримали мене, гетьмана, генеральну старшину, полковників та все Запорозьке військо і малоросійський народ у своїй государській превисокій і невимовній милості і щоб ніколи від них не було віднято їхню государську милість. А для кращого запевнення ми, духовні особи, зібрані на цю раду, і я, гетьман, і старшина, і полковники, і сотники підписалися під цим їхнім государським милостивим указом і з повинності нашої віддаємо його до рук ближнього, їхньої царської пресвітлої величності, боярина, охоронника та дворового воєводи князя Василя Васильовича з товаришами.

Писано літа від створення світу 7195, а від утілення божого слова 1687 року, 25 липня.

Величко С. Літопис. Том Другий. – К.: «Дніпро», 1991. – С. 346 – 361.

ПАКТИ Й КОНСТИТУЦІЇ ЗАКОНІВ ТА ВОЛЬНОСТЕЙ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО.

укладені між ясновельможним паном Пилипом Орликом, новообраним Гетьманом Війська Запорозького, та між старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорозьким, прийняті публічною ухвалою обох сторін і підтверджені на вільних зборах встановленою присягою названим Ясновельможним Гетьманом, року Божого 1710, квітня 5, при Бендерах

Во ім'я отця, і сина, і святого духа, прославленого у святій Трійці Господа Бога.

Нехай буде на вічну славу і пам'ять Війська Запорозького і народу Руського.

Господь дивний і незбагнений у судах своїх, милосердний у довготривалій терпеливості, праведний у карі, від самого сотворіння цього видимого світу він найсправедливішими терезами свого суду одні царства і народи підносить, а інші за гріхи і провини принижує, одних пригноблює, інших звільняє, одних возвеличує, інших притискає. Отак і народ козацький, давній та відважний, раніше званий Хозарським, спочатку підніс безсмертною славою, широкими володіннями та героїчними діяннями, яких не лише сусідні народи, а й сама Східна (Візантійська) імперія на морі й на суші боялась настільки, що Східний (Візантійський) імператор, замисливши умиротворити цей народ, поєднався з ним міцним союзом і власну дочку Кагана, себто володаря Козаків, призначив сину своєму (як дружину).

Пізніше уславлений в небесах той же найсправедливіший суддя — Господь Бог за численні провини та гріхи піддав багатьом стражданням покараний народ Козацький, принизив його і ледве не знищив дощенту навіки. Згодом завдяки переможній зброї королів польських Болеслава Хороброго і Стефана Баторія (Господь) підкорив (цей народ) Королівству Польському. І хоч безмежний і незбагнений у своїх справедливих рішеннях Бог покарав наших попередників незчисленими стражданнями, однак розгніваний і ще не до кінця відданий порокам, вище названий народ Козацький, що доти перебував під тяжким польським ярмом, прагнучи відновити колишню свободу, повстав за ревну віру православну, за закони батьківщини і старі вольності під проводом палкого борця, найвідважнішого керманича вічної пам'яті Богдана Хмельницького, який за допомогою

самого Бога і непереможною поміччю найяснішого короля Швеції, безсмертного і славної пам'яті Карла X, з'єднавши сили Кримського Ханства і Війська Запорозького, і також завдяки власному прозорливому старанню, пильним турботам і величі духу, збройне звільнив від польського рабства Військо Запорозьке і пригноблений народ Руський і цілком добровільно піддав і себе, і народ Царству Московському, сподіваючись на те, що вони, будучи самі такого ж обряду, як і ми, дотримуватимуться своїх зобов'язань відповідно до прийнятих пактів і конституцій, скріплених присягою, і що він назавжди збереже Військо Запорозьке і вільний народ Руський під його покровительством при непорушних правах законів та вольностей. Однак після смерті вищеназваного Гетьмана Богдана Хмельницького, який благочестиво почив. Московське Царство взяло намір, дошукуючись багатьох засобів і способів, позбавити Військо Запорозьке його вольностей, підтверджених власною присягою, призвести його до остаточного знищення і накласти рабське ярмо на вільний народ, який ніколи не дозволяв себе завойовувати силою зброї. І тоді щоразу, як Військо Запорозьке терпіло таке насильство, воно мусило власною кров'ю та відважним повстанням захищати недоторканність своїх законів і вольностей, захист яких сам Бог, месник беззаконня, милостиво підтримував.

Нарешті тепер уже недавно, за часів ясновельможного Гетьмана Івана Мазепи, що благочестиво почив, вищеназване Царство Московське, прагнучи втілити свої нечестиві наміри за допомогою сили і платячи нам злом за добро, замість вдячності і справедливої шани за таку велику й вірну службу, за (наші) військові видатки, що довели нас до повного розорення, за незчисленні героїчні подвиги і криваві ратні труди, вирішило перетворити козаків на регулярну армію, підкорити своїй владі міста, відмінити права і вольности, знищити з коренем Військо Запорозьке, що перебуває в пониззях Дніпра, і навіки стерти його ім'я. Усе це було очевидним, і нині існують докази на це, документально підтвержені. І тоді згаданий вище святої пам'яті ясновельможний Гетьман Іван Мазепа, перейнявшись законною ревністю до недоторканності батьківщини, законів та вольностей Війська Запорозького, палаючи пристрасним бажанням і в дні свого видатного гетьманату, і після власної смерті — для увіковічення свого імені — не тільки побачити на власні очі нашу батьківщину, а також Військо Запорозьке неушкодженими, але й залишити їх процвітаючими, з помноженими і розширеними вольностями, піддав себе під непереможне покровительство найяснішого наймогутнішого короля Швеції Карла XII, який за особливим Господнім провидінням направився зі своїм військом на Україну. Ось так він (Мазепа) пішов по слідах свого попередника — найвідважнішого святої пам'яті Гетьмана Богдана Хмельницького, який при взаємній згоді і стратегічній передбачливості (вступив у союз) з найяснішим королем Швеції, такого ж імені дідом його Священної Королівської Величності Карлом X, прагнучи до звільнення своєї батьківщини з-під тяжкого польського рабства, і так само у відповідь на свої прохання отримав допомогу для вигнання польських військ. І хоча безмірною була справедливість Господа і ревно сприятливою до благочестиво померлого Гетьмана, однак відступилася від нього не тільки у мінливому жеребі війни, але й привела його самого сюди до Бендер, щоб покорився закону смерті. Осиротіле після смерті свого Гетьмана Військо Запорозьке, не втрачаючи надії здобути омріяну свободу і покладаючи тверду надію на допомогу Бога і на підтримку найяснішого і наймогутнішого короля Швеції, а також на те, що їхня справа як справедлива мусить неодмінно восторжествувати, для її продовження і для поліпшення військового порядку ухвалило, одержавши підтвердження своїх прохань від нашого найяснішого покровителя, його Священної Королівської Величності короля Швеції, обрати нового Гетьмана і провести його вибори у визначений час на місці поблизу Бендер, призначеному для акту обрання на публічній раді, під головуванням пана Костянтина Гордієнка, свого кошового отамана. А далі всі, цілком одностайно, разом із старшинами та урядниками, що були послані від Війська Запорозького, розташованого на Січі, за давнім звичаєм і за стародавніми законами обрали вільним голосуванням на гетьманство пана Пилипа Орлика, гідного гетьманської посади і здатного з Божою поміччю

при підтримці його Священної Королівської Величності короля Швеції, глибоко розуміючи стан речей і маючи досвід, взяти на себе у загрозованих і тривожних обставинах теперішнього часу цей тяжкий і небезпечний гетьманський тягар, перейнятися пильною турботою про потреби батьківщини, обмірковувати, керувати й вирішувати те, що потребуватиме вирішення. А оскільки дехто з колишніх гетьманів, наслідуючи деспотичне московське правління, зухвало намагався привласнити собі, всупереч праву й рівності, необмежену владу, не соромлячись нехтувати давніми законами і вольностями Війська Запорозького і тяжко пригноблюючи простий народ, тому ми, присутня тут старшина, і ми, кошовий отаман з Військом Запорозьким, попереджаючи подібні прецеденти, а головне — щоб здійснити таку важливу справу, як виправлення і піднесення своїх принижених прав та вольностей в особливо зручний час, коли згадане Військо Запорозьке знайшло собі захист не деінде, а під опікою його Священної Королівської Величності короля Швеції, і тепер твердо і без вагань її визнає, ми уклали угоду з паном Пилипом Орликом, новообраним Гетьманом, і ухвалили, щоб не тільки Його Ясновельможність у щасливі дні свого Гетьманату стежив за виконанням пактів і конституцій, викладених нижче по пунктах і підтверджених його присягою, але щоб цього незмінне дотримувалися також і наступні гетьмани Війська Запорозького.

I

Оскільки поміж трьома богословськими чеснотами чільне місце належить вірі, - у цьому першому пункті годиться повести мову про святу православну віру східного обряду, якою войовничий козацький народ уперше й понині просвітився ще за панування хозарських каганів від апостольського Константинопольського престолу і яку й нині невідступно обстоє, бо ніколи жодною чужою релігією збаламучений не був. Добре-бо відомо, що славної пам'яті гетьмана Богдана Хмельницького з Військом Запорозьким єдина причина спонукала взятися до зброї і розпочати справедливую війну проти Речі Посполитої польської (опір турботи про права і вольності): потреба вбронити свою православну віру, яку влада поляків різноманітними утисками приневолила до з'єдинення з римською церквою. Але й після того, як новоримське чужовір'я було викорінене з Вітчизни, він, саме через спільність релігії, а не з інших мотивів, удався із Військом Запорозьким і народом руським до Московської імперії за покровительством і добровільно піддався.

Тому новообраний нині найясніший гетьман, якщо Господь Бог кріпкий і нездоланий у битвах допоможе визволити нашу Вітчизну увінчаною успіхами зброєю блаженної його милості найяснішого короля шведського з ярма московської неволі, повинен того дотримуватися і, як і належить йому, особливо пильнувати і рішуче ставати на перешкоді впровадженню у нашій руській Вітчизні будь-якої чужої релігії. А якщо де-будь виявиться - чи потай, чи явно, - то повинен своєю владою її викорінювати, заборонити проповідувати і поширювати. Також не давати дозволу на проживання в Україні послідовникам чужовір'я, а особливо облудного іудаїзму.

Докладаючи всіх сил, нехай недремно піклується про те, щоб лише єдина православна віра східного обряду під послухом найсвятішого апостольського Константинопольського престолу навечно була утверджена і поширювалася для примноження Божої хвали розбудовою церков і вдосконаленням синів руських у вільних мистецтвах і щоб воно буяло і квітло, мов троянда поміж терням, між чужинецькими релігіями сусідніх держав.

А для більшого впливу чільного у Малій Русі Київського митрополичого престолу і задля зручнішого управління духовними справами нехай найясніший гетьман доб'ється по звільненню нашої Вітчизни з-під московського ярма для провінції, що йому наділена, надана і довірена та для довколишніх земель від апостольського Константинопольського престолу первісної екзаршої влади. Таким чином відновляться колишні стосунки і синівський послух нашої Вітчизни отому апостольському Константинопольському

престолові, що його євангельською проповіддю наша Вітчизна удостоїлася просвітитися і утвердитися у святій Вселенській вірі.

II

Кожна держава постає й існує завдяки непорушності кордонів. Так і територія нашої Вітчизни, Малої Русі, нехай на постраждає ані від нападу, ані внаслідок неправомірного рішення у своїх кордонах, що закріплені договорами з Річчю Посполитою, з найяснішою Портою Оттоманською та з Московською імперією. А передовсім (щоб не порушувався кордон) по річці Случ (який визначає територію), що прилучена під проводом Богдана Хмельницького від Речі Посполитої у власність Гетьманщини і Війська Запорозького, навечно повернена і усталена на основі угод.

За тим зобов'язаний ясновельможний гетьман пильно прослідкувати під час переговорів найяснішої королівської величності Швеції та, якщо справа потребуватиме, рішуче обстоювати цей пункт, наскільки стане хисту і змоги. Передовсім же повинен звернутися з уклінним проханням до його найяснішої королівської милості, ласкавого пана нашого оборонця, захисника і покровителя, і закликати, щоб його найясніша величність нікому не вибачав не лише зневаги прав і вольностей, але й порушення кордонів і привласнення вітчизняних земель. Понад те належить найяснішому гетьманові, нехай лиш війна щасливо завершиться, домогтися від найяснішої королівської величності Швеції такої згоди і гарантій, щоб найясніша королівська величність і його наступники - найясніші королі Швеції - довічно вдовольнялись титулом покровителів України і в дійсності стали б у майбутньому захистом для нашої Вітчизни і зберегли б незмінними її права, привілеї і кордони. Рівно ж належить ясновельможному гетьманові благувати найяснішу королівську величність, щоб у договорах його величності з Московською імперією долучити умову повернення вільними по закінченні війни наших полонених, які перебувають у Московській імперії, а також повного відшкодування всіх втрат, яких завдано Україні воєнними діями.

Окремо ясновельможний гетьман повинен звернутися до найяснішої королівської величності з ласкавим проханням і допильнувати, аби наші полонені, які перебувають у королівстві його величності, вільними без перешкод повернулись у свою Вітчизну.

III

Оскільки народ, колись званий хозарським, а потім - козацьким, починає і веде свій родовід від войовничих і непереможних гетів, а, крім того, закони близького сусідства нерозривно в'яжуть і тісно поєднують долю козацького народу з Кримською державою, то Військо Запорозьке неодноразово вступало з нею у збройну спілку і приймало її союзницьку підмогу для оборони своєї Вітчизни і своїх вольностей.

Тому, наскільки у майбутньому буде можливим, ясновельможний гетьман повинен домогтися у найяснішого хана через послів відновлення колишніх побратимських стосунків із Кримською державою, оружної підтримки від неї і підтвердження вічної приязні, з огляду на які сусідні держави у майбутньому не зазіхали б на Україну і не наважувались би чинити їй будь-якого насильства.

А по завершенні війни, коли Господь Бог своєю допомогою благословить новообраного гетьмана посісти резиденцію під час жаданого і співзвучного нашим задумам миру, - тоді він буде зобов'язаний, докладаючи з передбачливою пильністю всіх зусиль відповідно до свого високого уряду, дбати про те, щоб не було ані найменших порушень тривкого договору з Кримською державою. Щоби побратимські стосунки з нею не зневажались і не порушувалися самовільно зухвалими порушниками з нашого боку, які, за звичкою розбійного люду, не соромляться ламати і переступати не лише звичай дружби і сусідства, але й мирні договори.

IV

Військо Запорозьке Низове заслужило собі невмирущу славу незліченними лицарськими подвигами на морі і на суходолі, за що було нагороджене багатими даровизнами для спільного вжитку і користі. Проте Московська імперія з метою пригноблення і грабунку Війська Запорозького воздвигла, орудуючи в найрізноманітніший спосіб, на його грунтах і угіддях самарські городи, розмістила по Дніпру фортеці, щоб таким чином заповдіяти Війську Запорозькому незаконних перешкод у риболовних і ловецьких промислах, принизити і завдати несправедливих втрат. А наостанок підступно спустошила і військове гніздо запорожців - Січ-заступницю.

Отже, по завершенні війни - дай-то, Боже, щоб із щасливим наслідком (якщо Військо Запорозьке не звільнить уже тепер отих своїх посідлостей і Дніпра від напасливої займанщини московитів), - повинен буде ясновельможний гетьман при переговорах найяснішого короля його милості шведського з Московською імперією про благодатний мир припилювати, аби Дніпро і посідлості Війська Запорозького були очищені від укріплень і фортець московитів і повернуті у колишню власність Війська Запорозького. У майбутньому не допускати там ані спорудження фортець, ані заснування городів, ані слобід з обумовленим терміном.

Крім того, ясновельможний гетьман не має права не лише потурати спустошенню посідлостей Війська Запорозького в будь-який час, будь-яким чином і з будь-якого приводу, але повинен надавати всіляку допомогу Війську Запорозькому для їхнього захисту.

V

Місто Терехтемирів споконвічно по праву належало Війську Запорозькому Низовому і виконувало роль власного шпиталю. Так і тепер, по визволенні - дайто, Боже, - нашої Вітчизни від московської неволі, нехай ясновельможний гетьман поверне Війську Запорозькому Низовому оте місто Терехтемирів з усіма угіддями і перевозом через Дніпро, який міститься там-таки. Нехай буде поновлено за військовий кошт у Терехтемирові шпиталь для козаків, виснажених глибокою старістю, чи ранами, чи то крайньою вбогістю, а також передбачено для них харч і одяг. Рівно ж весь Дніпро - згори, від міста Переволочної, аж до самого гирла, а також Переволочанський перевіз і саме місто Переволочну з городом Керебердою і рікою Ворсклою з млинами, що містяться на території Полтавського полку, та Кодацьку фортецю з усіма угіддями - повинен ясновельможний гетьман, а по ньому наступники його уряду, - згідно з давніми правами і привілеями, - зберегти у законному володінні Війська Запорозького і нікому з визначніших людей духовного чи світського стану не дозволяти у Дніпрі від Переволочної аж до самого гирла риболовити без обмежень. Зокрема річками, потоками і всіма визначеними угіддями у Дикім полі аж по Очаків не має права володіти і користуватись ніхто, крім самого Війська Запорозького.

VI

Якщо в самодержавних країнах шанується такого, як в мирний час, так і в час війни, слушного і корисного державному устрою і порядку, що звичайно задля загального блага вершаться приватні і громадські ради, і навіть самі самодержці, особисто присутні на них і головуючі, не противляться піддати свої рішення розсуду і схваленню своїх міністрів і радників, то чому ж би тоді й серед вільної нації не дотримуватися такого-от благодатного ладу? Таж у Війську Запорозькому здавен-давня дотримувалися і нині дотримуються саме такого порядку при гетьманській владі, згідно зі старовинним законом вольностей. Однак дехто з гетьманів Війська Запорозького захоплювали собі необмежену владу, геть потоптавши рівність і звичаї, і свавільно встановлювали отой закон: "Так хочу-так повеліваю". Через те непридуманне гетьманському уряду самоуправство у Вітчизні і Війську Запорозькому запроваджувався розлад, викривлення прав і вольностей, утиски посполитих та насильний, невиважений розподіл військових

посад, а відтак росла зневага до генеральної старшини, полковників і значного товариства. Тому ми - генеральна старшина кошовий отаман і все Військо Запорозьке склали угоду і затвердили з найяснішим гетьманом у ході виборів його ясновельможності закон, який повинен мати вічну силу у Війську Запорозькому:

чільними радниками у нашій Вітчизні мають бути генеральні старшини з огляду на важливість їхніх посад, а також через те, що вони постійно перебувають при боці гетьмана;

після них у звичлому порядку ті ж права народних радників нехай мають городові полковники;

крім того, з кожного полку необхідно вибрати зі згоди гетьмана до Генеральної ради як генеральних радників по одному визначному висуленцю із людей розважливих і заслужених.

З тими генеральними старшинами, полковниками і генеральними радниками повинен теперішній ясновельможний гетьман, а також його наступники радитися про безпеку Вітчизни, про спільне благо і про всі громадські справи і немає права нічого вирішувати, розпочинати і здійснювати своєю волею без попереднього розгляду і схвалення ними.

Тому-то тепер, на виборах гетьмана, призначаються одностайною ухвалою три сесії Генеральної ради, які повинні кожного року проводитися у гетьманській резиденції: перша – на Різдво Христове, друга - на Великдень і третя - на празник Покрови Пресвятої Богородиці. На ті сесії повинні прибути не лише полковники зі своєю старшиною і сотниками, не лише генеральні радники з усіх полків, але також послы від Війська Запорозького

Низового для участі і дораджування; по одержанні універсалу від гетьмана вони зобов'язані бути присутніми і прибути точно у визначений час. І коли ясновельможний гетьман запропонує якісь питання для спільного розгляду, то всі вони повинні чесно й щиро, не дбаючи про жодний зиск - свій власний чи інших осіб, - відкинувши лихі заздрощі і мстиві намисли, давати слухні поради в такий спосіб, щоб не заподіяти тим ані урази честі гетьмана, ані шкоди справам Вітчизни, - нехай обминуть її лихо і згуба!

Якщо ж поза тими згаданими сесіями Генеральної ради, що для них визначено спеціальні терміни, траплятимуться якісь справи, котрі треба невідкладно розглянути, вирішити і залагодити, то ясновельможний гетьман може вжити всієї повноти влади і впливу для владнання і попровадження таких справ з відома генеральної старшини. Також якщо прибудуть якісь листи з чужоземних держав чи сторін, призначені ясновельможному гетьманові, то їхній зміст належить його ясновельможності обговорити з генеральною старшиною і повідомити свої відповіді на них, щоб не лишалось у тайні листування, в першу чергу - з чужинецькими країнами і таке, що могло б завдати шкоди безпеці Вітчизни і громадському благу.

А щоб постало щире обопільне довір'я поміж гетьманом і генеральною старшиною, полковниками і генеральними радниками, необхідне для проведення таємних і публічних нарад, то кожен з них повинен, перш ніж приступити до виконання обов'язків своєї посади, особисто присягнути на вірність Вітчизні, на щире відданість гетьманові, а також на сумлінне виконання обов'язків своєї посади схваленою публічно присягою відповідної форми.

Якщо ж у діях ясновельможного гетьмана буде спостережено щось незгідного справедливості, хибного щодо військових прав і вольностей чи зловорожого Вітчизні, то генеральні старшини, полковники і генеральні радники владні використати свободу голосу, щоб особисто або ж - якщо того вимагатиме крайня і невідклична потреба - публічно на нараді висловити докір його ясновельможності і рішуче стримати від зневаги отчистих прав і вольностей, не завдаючи при тому ані найменшої образи високій гетьманській честі. На ті докори ясновельможний гетьман не повинен ані ображатися, ані не має права за них мстити, - навпаки, повинен постаратися виправити переступи.

Крім того, кожен генеральний радник у своєму полку, де буде обраний публічним голосуванням до Генеральної ради, владен разом з городовим полковником достерігати справедливого ладу, брати участь в управлінні, кермуючи з допомогою загальних порад, а також повинен приглядатися і рішуче виступати проти кривд і утисків посполитому люду.

І подібно до того, як генеральна старшина, полковники і генеральні радники повинні дотримуватись добрих звичаїв, належно шанувати високу гідність найяснішого гетьмана, виявляти йому відповідні його високому становищу почесні і вірний послух, - так і ясновельможному гетьманові зі свого боку пристало також мати їх за побратимів, а не за слуг, не вважати їх своїми власними підручними та не примушувати зумисне для приниження їхньої гідності ганебно і негоже вистоювати у своїй присутності, за винятком тих випадків, коли вимагатимуть обставини.

VI

Якщо б провинився хто з генеральних старшин, полковників, генеральних радників, значних товаришів чи інших урядовців, а понадто з рядових козаків, - чи то образивши проти звичаю гетьманську честь якимось зухвальством, чи виявившись винним у якомусь інакшому переступі, - то ясновельможний гетьман не повинен карати того винуватця за такі провини засобами своєї влади чи особисто призначати йому кару.

Така справа - кримінальна чи якась інша - має бути передана на розгляд Генерального суду. І хоч би яке неприхильне, а проте безсторонне рішення він ухвалив, - такому повинен кожен правопорушник підкоритися.

VII

Що стосується усіх військових справ, то їх мають доносити ясновельможному гетьманові саме вищезгадані генеральні старшини, які постійно перебувають при боці гетьмана - котрі справи до чіх обов'язків та уряду належатимуть, - а також особисто отримувати від нього рішення. В жодному разі не використовувати для цього дворових слуг гетьманових, котрі не повинні втручатися до жодних військових справ, нарад і доповідей, ані залучатися до пересилання військової кореспонденції, навіть незначної.

VIII

Як відомо, у Війську Запорозькому споконвік постійно були генеральні підскарбії, котрі завідували військовою скарбницею, млинами, усіма військовими доходами і повітовими виплатами та давали у усьому лад з волі й схвалення гетьмана. Отож і тепер встановлюємо за загальним схваленням такий порядок і затверджуємо як непорушний закон, щоб у нашій Вітчизні, дай-то, Боже, визволеній з московського ярма, за рішенням гетьмановим і згодою загалу був обраний генеральний підскарбій - чоловік значний і заслужений, маєтний і порядний, який би сумлінно опікувався з відома гетьманового військовою скарбницею, пильнував млинів і доходів та обертав їх на громадські потреби, а не на власний зиск. Сам же ясновельможний гетьман не повинен мати жодного права і не зазіхати ані не військовий скарб, ані на надходження до військової скарбниці; не обертати їх на власну користь, а вдовольнятися власними чиншами і доходами, передбаченими для гетьманської особи й булави. Це - індукти з Шептаківської сотні, з Гадяцького полку, з маєтків Почепівських і Оболонських та інші доходи, які здавен-давна ухвалено виділити для гетьманської посади. Понадто ясновельможний гетьман не має права ані самовладно привласнювати собі громадських маєтностей і угідь Війська Запорозького, ані розподіляти їх під яким не було б претекстом іншим людям, менш заслуженим перед Вітчизною, а найпаче ченцям, священикам, бездітним вдовам, дрібним посполитим і військовим урядовцям, особистим слугам дворакам та приватним особам.

Очевидно, що генеральний підскарбій повинен обиратися як підручний гетьмана і бути там присутнім, де постійно перебуватиме гетьманська резиденція. Крім того, у

кожному полку необхідно обрати загальною ухвалою полковника і старшини обох станів - козаків і посполитих - по два підскарбії, теж заприсяжених, з визначніших маєтних людей. Вони повинні відати полковими і цивільними прибутками і посполитими податками, заопікуватися ними і видатками та щороку звітуватись про свою діяльність.

До обов'язків отих полкових підскарбіїв, підлеглих безпосередньо генеральному підскарбієві, входить нагляд у їхніх полках за належними до військової скарбниці прибутками, збір їх і передання до рук генерального підскарбія. Панам полковникам рівно ж не пристало бути причетними до полкових коштів, а мусять удовольнятися доходами і пільгами своїх посад.

Х

Через те що ясновельможний гетьман повинен з обов'язку свого уряду провадити і достерегати ладу у Вітчизні та Війську Запорозькому, то передовсім він має недремно пильнувати і докладати особливого старання, щоб простим козакам і посполитим не чинилось надмірних утисків, спустошливих поборів і здирств. Ті надужиття спонукають люд покидати обжиті місця і пускатися у чужі краї, аби пошукати собі поза межами вітцівської землі життя без тих прикрощів - догіднішого, відраднішого і спокійнішого.

Тому постановляємо, щоб панове полковники, сотники, отамани та інші військові і посполиті урядовці більше не наважувалися виконувати панщизн та інших приватних робіт силами козаків і посполитих, а надто якщо ті люди не є їхніми безпосередніми підлеглими ані слугами: не посилати на сінокіс ані на жнива, не силувати гатити греблі, не чинити над ними насильства захопленням ґрунтів чи примусом до невігідного їх продажу і не конфісковувати за провину усе майно - рухоме і нерухоме. Також не залучати ремісників без оплати до виконання панам урядовцям домашніх робіт, а козаків не увільняти від служби заради приватних доручень. Ясновельможний гетьман повинен усією повнотою влади викорінювати надужиття і сам того остерегатися і не чинити, щоб не давати прикладу для наслідування іншим.

Усе те лихо - утиски і грабунок бідного посполитого люду - корениться у честолюбстві захланних хабародавців. Не маючи на те прав ані заслуг, а лише ненадли будши жадобою власного зиску, вони заходяться купувати військові і посполиті посади, здобуваючи гетьманську прихильність принадами хабарів, і таким робом допинаються поза вільними виборами проти права і слушності до найвищих гідностей - полковничої булави й інших посад. Тому суворо постановляємо, щоб ясновельможний гетьман не лакомився на жодні подарунки чи обіцянки і нікому не доручав полковничої булави чи інших військових і посполитих посадах з огляду на особисті стосунки та щоб силоміць на ті посади нікого не нав'язував.

Військові і посполиті урядовці, а надто полковники, неодмінно мають обиратися на виборах свободним голосуванням і волевиявленням, а по виборах затверджуватися владою гетьмана, проте вибори таких урядовців повинні проводитися виключно зі згоди гетьмана. Такого ж порядку належить дотримуватися і полковникам: не обирати сотників чи інших урядовців за хабарі чи на основі особистої прихильності, нехтуючи вільним голосуванням усієї сотні, а також не усувати їх з посад внаслідок особистих незгод.

ХІ

Вдови - козачі дружини - і їхні осиротілі діти, козачі господарства і жінки у відсутності їхніх чоловіків, - коли ті будуть зайнятими у воєнних походах або на якихось інших військових службах, - щоб не притягалися до виконання жодних повинностей ані до громадських робіт, які входять в обов'язки посполитих, та щоб не обкладалися повітовими податками, - погоджено і затверджено.

ХІІ

Не меншими утисками обтяжені й українські міста, бо села, які раніше підлягали їм безпосередньо і надавали допомогу у виконанні повинностей посполитих, були передані у власність духовних і світських державців, а людність, що замешкувала ті міста, порідшала, проте зобов'язана без жодних пільг справляти ті самі повинності, які виконувалися раніше з допомогою отих відторгнутих і переданих іншим власникам поселень.

Тому, коли у визволеній від московської неволі Вітчизні нашій нарешті запанує мир, має бути призначений і проведений спеціально визначеними для того комісарами генеральний перепис усіх громадських маєтностей, що ними наділені державці. Наслідки цього перепису подати у присутності гетьмана на розсуд високої Генеральної ради, ухвала якої твердо визначить, хто має право, а хто не повинен користуватися угіддями і маєтностями Війська, а також - які податки зобов'язані сплачувати та який послух мають виявляти піддані посесорам.

Нещасному підупалому посполитому людові множаться утиски і через те, що козаки нерідко захищають заможніших селян від міських і сільських повинностей, приймаючи їх у підсусідки, а маєтніші купці, чванячись і гетьманськими універсалами і покровительною прихильністю полковників, уникають громадських повинностей, до яких зобов'язані, й відмовляються підсобити нужденному поспільству.

Тому ясновельможний гетьман хай не забуде своїми універсалами повернути і селян, які користуються заступництвом козаків, і купців до виконання громадських повинностей, а також заборонити надалі надавати їм заступництва.

XIII

Стольне місто Русі - Київ - та інші міста України нехай непорушно і недоторкано зберігають всі свої права і привілеї, слушно їм надані. Гідністю цих виборчих зборів постановлено і доручено ствердити у свій час гетьманською владою.

XIV

З-поміж інших видів утисків, що ними пригнічені посполиті й рядові козаки в Україні - нашій Вітчизні, - ніщо не може більш пригнобити і виснажити народ, аніж наїзди подорожніх, які кудись прямують чи повертаються, а також узвичаєні протиправні повинності надавати підводи, супровід і вшановувати дарами. Нужденні посполиті й прості козаки доведені тими повинностями до відчаю, тому що сила-силенна чужинців і місцевого люду усіх станів і посад пускаються у довгу подорож роксоланськими містами і селами обох берегів Дніпра чи то у військових, чи у своїх приватних справах, а не раз їдуть, виконуючи перше-ліпше доручення, й особисті слуги не лише гетьмана, але й генеральних старшин, полковників, сотників і значних товаришів, а понадто й вищого духовенства.

А дехто, вирядившись у подорож з власної потреби чи бажання, примушують городових і сільських отаманів справляти собі невластиві почесті: підносити дари й забезпечувати харч, напої, транспорт, супровід і варту. Ще інші, головно слуги, чинять безсовісні здирства, вимагаючи без кінечної потреби незліченну кількість підвід з кіньми. Якщо ж городові чи сільські отамани не в змозі задовольнити ті забаганки, то вимагачі таки правлять свого, вдаючись до брутальної лайки і нагайки, щоб змусити урядовців для залагодження справи власкавити їх грошовими дарами.

Деякі забирають із собою в'ючних коней, а потім їх або привласнюють, або продають. А поміж генеральними старшинами, полковниками й іншими зверхниками, світськими і духовного стану, повелося змушувати городових отаманів лагодити за громадський кошт свої карети, а також справляти для слуг різноманітний одяг. Понадто не встидаються турбувати міські ради, домагаючись через спеціально вишколених слуг розваг і задоволення потреб своєї кухні.

Між тим і самі отамани, жадаючи собі похвали й намагаючись заручитися милістю і прихильністю сановних подорожніх, - насамперед у своїх приватних, а не у громадських справах - всіляко догоджають зверхникам і їхнім слугам. А не раз оті городові й сільські отамани і самі чигають на можливість полакомитися під приводом гостинності: раденько запрошують подорожніх, котрим достатньо і пригорщі харчу й питва, на пишну гостину. Там доволі напиваються різноманітних напоїв, а харчі розподіляють поміж собою, долучаючи усе це в облікові книги поміж видатки, і таким чином не лише обтяжують посполитим повинності і збільшують їм чинш, а допроваджують таки до крайнього зубожіння.

Тому по визволенні нашої Вітчизни з московського ярма, коли у ній нарешті запанує мир по нинішнім лихолітті, найясніший гетьман повинен у всіх підвладних йому містах запровадити такий лад, щоб народ не пригнічувався недоречними повинностями в міру поліпшення стану держави. Для того у громаді кожного міста треба обрати і привести до присяги підскарбія, підлеглого полковому підскарбію, який би мав під своєю орудою і опікою усі військові прибутки і видатки і правдиво вносив їх у облікові книги. Якщо по щорічному обрахунку тих видатків буде поміченим у боргах і незаконних розтратах, - то їх слід відшкодувати з власних коштів того підскарбія, щоб повернути місту. Тому повинен вносити в облікові книги лише ті випадки, що пов'язані з поїздками у конкретній справі: хто з чисею подорожною відбував подорож та якими вигодами користувався.

А насамперед нехай найясніший гетьман виявить спасенну турботу, аби скасувати у нашій Вітчизні повинності поштову і надання супроводу та випадки насильного вимагання підвід і подарунків, налагодивши справу так, як у сусідніх країнах, - там ніде нема такого проклятушого і обтяжливого для посполитих звичаю. А для перевезення листів нехай найясніший гетьман введе за прикладом і зразком чужоземних держав пошту за військовий кошт у відповідних полках підвладної йому території, попередньо докладно і всебічно обговоривши, вирішивши і затвердивши цю справу на Генеральній раді.

XV

Орендна плата, призначена на щорічну платню компанійським і сердюцьким полкам та на інші військові видатки, вважається всією людністю роксоланською - козаками і посполитими - надто обтяжливою, а постій компанійців і сердюків - нестерпною завадою.

Отже, і від тої оренди і від згаданого постою треба відмовитися і зовсім їх скасувати.

Розглянути і вирішити на Генеральній раді, з яких джерел поповнити і відновити для видатків занепаду військову скарбницю, вичерпану на проведення воєнних дій, а також - яку кількість кінного і пішого війська доцільно залишити по завершенні війни при боці найяснішого гетьмана для військової служби.

XVI

Не раз нужденний люд нарікає, благаючи спасу, і висловлює свої образи й обурення тим, що орендарі, а також ярмаркові комісари щокрок переслідують силою-силенною незвиклих і непомірних здирств. Через ті утиски убогому чоловікові незмога й приступити до ярмарку, аби продати яку дрібницю для порятунку від нужди чи що для домашньої потреби пристарати без ярмаркового мита. А як трапиться попастися на якійсь дрібній провині, то вже оберуть оті ярмаркові комісари до нитки.

Отже, орендарі і їхні підлегли нехай стягають мито до військової скарбниці з ввозу і вивозу лише певних товарів і лише в точно визначеному універсалами розмірі, не вимагаючи від купців нічого зайвого і не чинячи ані найменшого здирства вірним убогим людям. Рівно ж і ярмаркові комісари нехай стягають мито лише з тих осіб, які зобов'язані його сплачувати, а не з убогих людей, котрі приїжджають на ярмарок, аби щось дешево продати чи прикупити для власних потреб. Також нехай утримаються заводити будь-які

судові справи – не лише кримінальні, а й інші поточні - та не завдають непомірних утисків і здирств посполитим і містам. За всім тим нехай ясновельможний гетьман проникливо слідкує, використовуючи з належним старанням свою владу. Його доброї волі уряду і проводу довірено усі права і вольності у Вітчизні для непорушного дотримання і охорони та для успішного виконання оцих угод і конституцій, котрі його ясновельможність владна ствердити власноручним підписом, військовою печаткою і відповідною присягою.

Ця присяга звучить так:

Я, Пилип Орлик, новообраний Гетьман Війська Запорозького, присягаю Господом Богом, прославленим у Святій Трійці, на таке: обраний вільним волевиявленням відповідно до старого закону і звичаїв (нашої) вітчизни за згодою Священної Королівської Величності короля Швеції, нашого протектора, генеральними старшинами і послами від усього Війська Запорозького, що перебуває під рукою його Священної Королівської Величності й мешкає в нижній течії Дніпра, будучи обраним, проголошеним і піднятим на видатне гетьманське звання, присягаю, що незмінно виконуватиму ці пакти й конституції, які додаються тут і одногосно узгоджені в цьому акті виборів між мною і Військом Запорозьким, прирівнюючися закону й орієнтуючися у всіх пунктах, частинах, періодах і клаузулах з вірною любов'ю і належною турботою на благо України, нашої батьківщини і спільної матері, державну недоторканність якої я (зобов'язуюсь) боронити, а також якнайширше дотримуватися законів і вольностей Війська Запорозького усіма стараннями і зусиллями, на які лише я здатний. (Теж присягаю), що не буду вступати в жодні союзи з іноземними державами і народами, всередині батьківщини у будь-які змови, які б переслідували намір зруйнувати її чи нанести їй шкоду, а таємні підбурювання зовні, небезпечні для законів і вольностей батьківщини, будуть завжди відкриватися перед Генеральною старшиною, полковниками і особами, яких це стосуватиметься по уряду. Теж присягаю і зобов'язуюся виказувати пошану достойним і добре заслуженим перед батьківщиною особам, а також усім козакам обох станів, вищого й нижчого, які заслужили добре ставлення, а для співучасників злочину буду застосовувати покарання згідно з артикулами права. Так мені хай допоможе Господь, немеркнуче Євангеліє і безвинна мука Христова. І це все моїм власноручним підписом і державною печаткою скріплюю і підтверджую.

Діялося в Бендерах, року Божого 1710, квітня 5 дня.

Підтвердження цих Пактів Королем Швеції

Ми, Карл XII, з ласки Божої король шведів, готів і вандалів, великий князь Фінляндії, князь Скандії, Естонії, Лівонії, Карелії. Бремена, Вердена, Шеціна, Померанії, Кашубії та Вандалії, володар Ругії, пан Інґрії та Вісмарії, а також пфальцграф Рейну, Баварії, Юліака, Клівії, Князь Гір і т. д. Усім і кожному, кого це стосується чи для кого це може мати значення, повідомляємо і цим засвідчуємо. Коли знаменитий народ Руський, а також усе Військо Запорозьке одногосним рішенням обрало собі Гетьмана Ясновельможного пана Пилипа Орлика на місце блаженно покійного Івана Мазепи і прийшло з ним до домовленості і міцних законів щодо порядку та положень, з якими б керувалася держава, щодо збереження віри предків, а також щодо збереження вольностей і привілеїв для всіх і кожного, тоді він уклінно просив нас, аби ми те, що вільним волевиявленням і голосуванням стосовно рівної, постійної й ніколи не порушеної форми влади і підкорення було прийнято, нашою королівською владою санкціонували і підтвердили. Ми також не менше, аніж наші попередники, славної пам'яті королі Швеції, виявляли милість і схильність до прославленого Руського народу й до всього Війська Запорозького, прагнучи йому вигоди і зростання, а тому вищеназвані умови чи пакти й конституції законів і вольностей Війська Запорозького між Ясновельможним Гетьманом паном Пилипом Орликом і Руською Генеральною старшиною, а також Військом Запорозьким публічною ухвалою обох сторін домовлені і на вільному обранні того ж таки Ясновельможного Гетьмана 5 дня квітня 1710 вірною клятвою підтвержені, схвалили й

затвердили, не маючи іншої мети, окрім блага і суспільної користі, що ми, отже, схвалюємо й затверджуємо, обіцяючи нашим королівським словом завжди захищати вищезгадане. Для більшого довір'я усьому сказаному цей факт підтверджується підписом нашої руки, й ми звеліли його скріпити нашою королівською печаткою.

Видали у місті Бендерах, дня 10 травня, року Божого 1710.

Карл Г. Фон Мюллерн

місце печатки

Історія української Конституції. / Упорядники Слюсаренко А., Томенко В. – К.: Видавництво «Право», 1997. – С.31-46.